

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLGIYA INSTITUTI

Qo'lyozma huquqida

Saidahmedov Ismoiljon Ubaydulloxonovich

**«Islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida sanoat korxonalarini barqarorligini
tamillash yo'nalishlari»**

Mutaxassislik: 5230100 – “Iqtisodiyot”

Bakalavr akademik darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy raxbar:

Bo'stonov Mansurjon Mardanoqulovich

Namangan-2015 yil

MUNDARIJA

Kirish	_____
I Bob. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning nazariy va uslubiy asoslari.....	_____
1.1. Iqtisodiy barqarorlik tushunchasi, mohiyati va iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash shartlari.....	_____
1.2. Sanoat korxonalarining iqtisodiy barqarorlikning asosiy belgilari va tasniflanishi.....	_____
1.3. Iqtisodiy barqarorlik muhitini shakllantirish shartlari va uning huquqiy-me'yoriy asoslari.....	_____
II-bob. Sanoat korxonalari barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlili ("Chust paxta tozalash" AJ misolida).....	_____
2.1. "Chust paxta tozalash" AJ tavsifi, ishlab chiqarish faoliyati asosiy ko'rsatkichlari tahlili.....	_____
2.2. Korxona barqarorligiga ta'sir etuvchi ishlab chiqarish omillari tahlili.....	_____
2.3 Korxonaning moliyaviy barqarorligi ko'rsatkichlari tahlili.....	_____
III bob. Sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari.....	_____
3.1 Korxona to'lov qobiliyati oshirish orqali barqarorligini ta'minlash yo'llari.....	_____
3.2. Sanoat tarmoqlari iqtisodiy barqarorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari va korxonaning raqobatchilik strategiyasi tanlash....	_____
Xulosa va takliflar	_____
Foydanilgan adabiyotlar ruyxati.....	_____

Kirish

Bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbligi. Dunyo mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishning qaysi modelini tanlamasin mamlakat iqtisodiyotining jahon xo‘jaligidagi mavqei va o‘rni uning barqarorlik darajasi bilan belgilanadi. Xalqaro iqtisodiy raqobat texnik taraqqiyotning eng muhim omili hisoblanadi va uning ta’sirida ishlab chiqarish, boshqaruv texnologiyalarining doimiy yangilanib borish jarayoni davom etadi, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari yangilanadi va sifati ortib boradi.

Prezidentimiz tomonidan 2014 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2015 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasida qisqa muddat davomida iqtisodiy o‘sishning Yuqori sur‘atlar bilan ta’minlanganli, xususan: ”...mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8,1 foiz, sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,3 foizga, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi 6,9 foiz, kapital qurilish 10,9 foiz, chakana savdo aylanmasi hajmi 14,3 foizga oshdi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qariyb 70 foizini Yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan tayyor tovarlar tashkil etdi”¹.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tajribalaridan ma’lumki, mamlakat iqtisodiyoti uni rivojlanishining ob’ektiv qonuniyatlarini, iqtisodiy salohiyat va imkoniyatlarini, milliy qadriyat va xususiyatlarini, ma’naviy boyliklarini to‘la hisobga oluvchi, mukammal iqtisodiy siyosat ishlab chiqilib, izchil amalga oshirilgan sharoitdagina barqaror va mutanosib rivojlana oladi.

Iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida korxonalarni iqtisodiy salohiyatini oshirish, ya’ni texnik jihatdan qayta jihozlash va modernizatsiyalash, ishlab chiqarish tizimlarini bunyod etishga o‘ta muhim masala sifatida qarash zarurligi davr talabidir. Raqobat bozor iqtisodiyotining va umuman tovar xo‘jaligining eng muxim belgisi, rivojlantirish usuli hisoblanadi. Raqobatning iqtisodiy mazmunini

¹¹ O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasi. // Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь.

tuShunib olish, unga turli tomondan yondoshishni talab qiladi. Mustaqil tovar ishlab chiqaruvchilar (korxonalar) o'rtasidagi raqobat, tovarlarni qulay sharoitda ishlab chiqarish va yaxshi foyda keltiradigan narxda sotish, umuman iqtisodiyotda o'z mavqeini mustahkamlash uchun kurashdan iborat. Bunda ular kerakli ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo va materiallar sotib olish, ishchi kuchini yollash uchun ham kurashadilar. Ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat oxir-oqibatda iste'molchilar uchun kurashdir.

Bugungi kunda ko'plab rivojlangan va jahon iqtisodiyotida etakchi o'rin tutadigan mamlakatlar tajribasi Shuni so'zsiz isbotlab bermoqdaki, barqarorlikka erishish va dunyo bozorlariga chiqish, birinchi navbatda iqtisodiyotni izchil isloh etish, tarkibiy jihatdan o'zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, Yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi korxona va ishlab chiqarish tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash, faoliyat ko'rsatayotgan quvvatlarni modernizatsiya qilish va texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish hisobidan amalga oshirilishi mumkin.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalar barqarorligini oshirishga alohida e'tibor berish, uning eng maqbul yo'llarini belgilash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylanib qolmoqda.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti – «Chust paxta tozalash» AJ.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti – Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida «Chust paxta tozalash» AJning raqobatchilik strategiyasi, mahsulotlari sifatini oshirish yo'nalishlarini aniqlash hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishining maqsadi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida korxonalar barqarorligini shakllantirish, tovar diversifikatsiyasi asosida korxonalar barqarorligini oshirish, innovatsion jarayonni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan ttaklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari ilmiy ish maqsadidan kelib chiqqan holda quyidagilar belgilandi:

- iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida korxonalar barqarorligini oshirishning iqtisodiy ahamiyatini nazariy jihatdan yoritib berish;
- O‘zbekiston Respublikasida korxonalar barqarorligi muhitini yaratishning ob’ektiv zaruriyati va qonunchilik asoslarini yoritib berish;
- iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalar barqarorligini oshirish yo‘llari bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;

Bitiruv malakaviy ish mavzusining o‘rganganlik darajasi.

Islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida korxonalar rakobatbardoshligini oshirishning iqtisodiy ahamiyati, Shuningdek, korxonalarda sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish zarurligi va uni rivojlantirish masalalarini o‘rgangan jahonning taniqli olimlari sanalgan – F. Teylor, F. Gelbreyt, L. Gelbreyt, G. Gant, G. Emerson, M. Veber, A. Fayol, G. Ford va boshqalar hisoblanadi.

O‘zbekistonda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini erkinlashtirish sharoitida korxonalarda barqarorlikni oshirishning zaruriyati hamda ijtimoiy – iqtisodiy shart-sharoitlari Respublika Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida chuqur bayon qilingan. Shuningdek, B.Yu. Xodiev, Q.H. Abdurahmonov, Sh.R. Xolmo‘minov, S.S. G‘ulomov, M.A. Yusupov va boshqa etakchi olimlar ishlarida o‘rganilgan.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va uslubiy asoslari bo‘lib Prezident asarlarida, etakchi iqtisodchi olimlar va mutaxassislarning ushbu mavzuga oid ilmiy ishlarida oldinga surilgan g‘oyalar, fikr va mulohazalar xizmat qiladi. Shunindek, tahlillarni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasining qonunlari, Prezident farmon va qarorlari, Vazirlar mahkamasining qarorlari va boshqa idoralarning me‘yoriy xujjatlariga, korxonaning oxirgi uch yillik hisobot materiallariga asoslaniladi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy va amaliy ahamiyati Shundan iboratki, tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan nazariy va amaliy takliflar raqobat sharoitlarida korxonaning asosiy vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirishga yordam

beradi. Shunindek oliy o‘quv yurtlarining iqtisodiyot yo‘nalishi talabalarini o‘qitishda foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi. Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangilik elementlari quyidagilardan iborat:

- iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning nazariy va uslubiy asoslari o‘rganilgan;
- korxonalar barqarorligiga ta’sir etuvchi omillar va Korxonaning moliyaviy barqarorligi ko‘rsatkichlari tahlil qilingan;
- sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Bitiruv malakaviy ish tarkibining qisqacha tavsifi. Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

Bitiruv malakaviy ish ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, tadqiqotning maqsadi, vazifalari, ob’ekti, predmeti, nazariy va uslubiy asoslari, amaliy ahamiyati va boshqalar bayon etilgan.

Bitiruv malakaviy ish ishning asosiy qismining birinchi bobi “Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning nazariy va uslubiy asoslari”da barqarorlik tushunchasi, mohiyati va iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash shartlari, raqobat kurashlarining shakllari, ularning asosiy belgilari va tasniflanishi hamda raqobatchilik muhitini shakllantirish shartlari va uning huquqiy-me’yoriy asoslari yoritilgan.

Ishning ikkinchi bobi “Sanoat korxonalari barqarorligiga ta’sir etuvchi omillar tahlili” (“Chust paxta tozalash”) AJ misolida tavsifi, ishlab chiqarish faoliyati asosiy ko‘rsatkichlari tahlili, korxona barqarorligiga ta’sir etuvchi ishlab chiqarish omillari tahlili hamda korxonaning moliyaviy barqarorligi ko‘rsatkichlari tahlili natijalari keng yoritib berilgan.

Ishning uchinchi bobi “Sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari” deb nomlangan bo‘lib, korxona to‘lov qobiliyati oshirish

orqali barqarorligini ta'minlash yo'llari, sanoat tarmoqlari barqarorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari va korxonaning raqobatchilik strategiyasi tanlash hamda tovar diversifikatsiyasi va innovatsion jarayonlarni takomillashtirish asosida korxonalar barqarorligini oshirish Yullarini aniqlashga qaratilgan.

Xulosa va takliflar bo'limida O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning yo'nalishlari bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

I Bob. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning nazariy va uslubiy asoslari

1.1. Iqtisodiy barqarorlik tuShunchasi, mohiyati va iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash shartlari

Dunyo mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishning qaysi modelini tanlamasin mamlakat iqtisodiyotining jahon xo'jaligidagi mavqei va o'rni uning barqarorlik darajasi bilan belgilanadi. Xalqaro iqtisodiy raqobat texnik taraqqiyotning eng muhim omili hisoblanadi va uning ta'sirida ishlab chiqarish, boshqaruv texnologiyalarining doimiy yangilanib borish jarayoni davom etadi, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari yangilanadi va sifati ortib boradi.

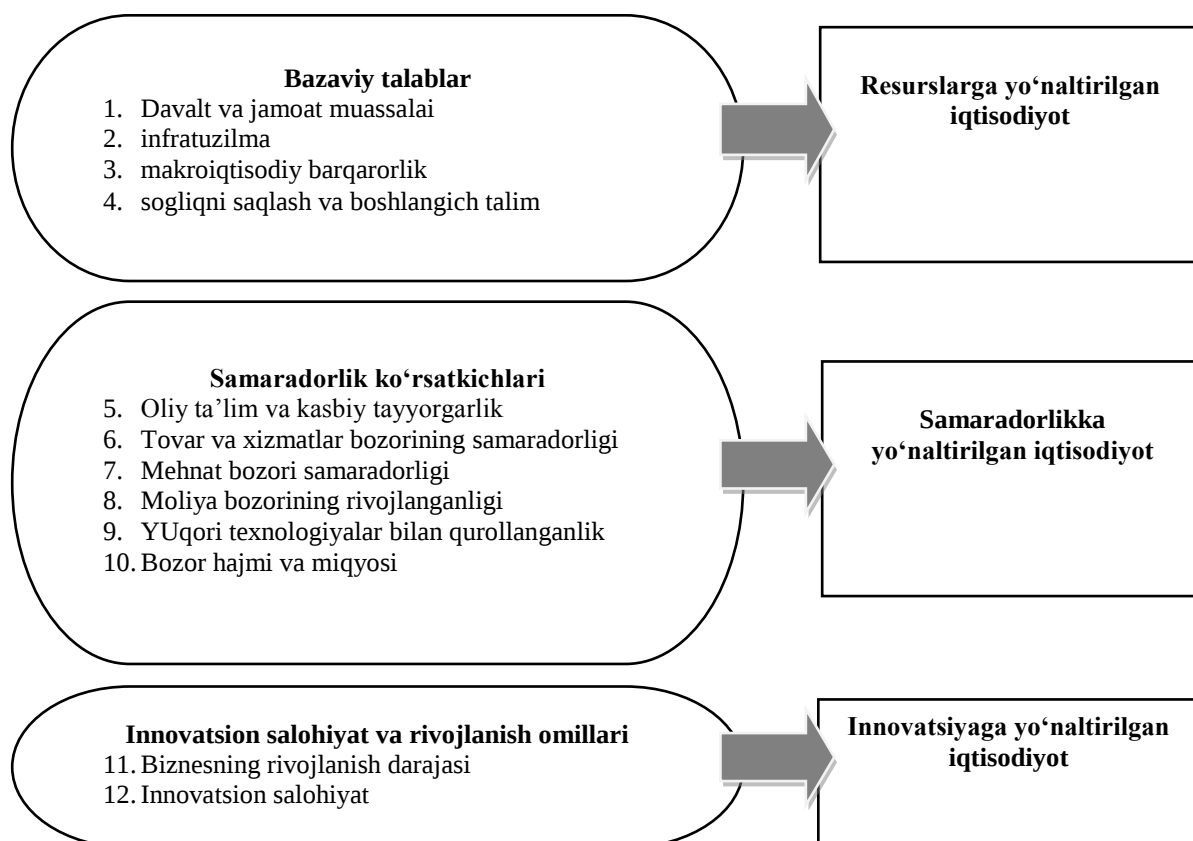
Barqarorlik deganda odatda tovar ishlab chiqaruvchilarning minimal rentabellikni ta'minlovchi narxda tashqi bozorda sotish uchun ishlab chiqarishga bo'lgan qobiliyati tuShuniladi. Ta'kidlash lozimki, barqarorlik tovarlar bozori bilan cheklanib qolmay, makroiqtisodiy tavsifga ega hisoblanadi.

Shveysariyaning Lozanna shahrida joylashgan Menejmentni rivojlantirish xalqaro instituti har yili dunyoning etakchi 47 mamlakatiga barqarorlik nuqtai nazaridan baho beradi. Tahlillar 287 mezon bo'yicha guruhlangan 8 ta omil bo'yicha amalga oshiriladi: milliy iqtisodiyot tavsifi – YaIM hajmi, investitsiyalar va jamg'armalar hajmi, pirovard iste'mol darajasi, aholi turmush darajasi, iqtisodiyotning amal qilish samaradorligi darajasi; iqtisodiyotning baynalmilallashuv darajasi; siyosiy tizimning barqarorligi; moliya tizimi; infratuzilma; boshqaruvning samaradorligi; fan va texnologiyalarning rivojlanish darajasi; mehnat resurslarining tavsifi.

Mamlakatlar barqarorligini tahlil etuvchi xalqaro tadqiqotlardan biri – bu Jahon iqtisodiy forumining metodikasi hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida mamlakatning iqtisodiy o'sishini baholashda o'rta va uzoq muddatli rivojlanish dinamikasini tavsiflovchi muhim makro va mikroiktisodiy ko'rsatkichlar asosida barqarorlikning agregat indeksleri hisoblanadi. Ushbu metodika 30 yildan buyon qo'llaniladi va uning natijalari Jahon iqtisodiy forumining Global barqarorlik

to'g'risidagi ma'ruzasida chop etiladi.

Mamlakatning barqarorligini baholash ko'p sonli ma'lumotlarni yig'ish, guruhlash, umumlashtirish asosida barqarorlik ko'rsatkichlarini asosiy omillar bo'yicha hisoblashni ko'zda tutadi. Keyin barcha omillarning barqarorlik ko'rsatkichiga qo'shgan hissasini aks ettiruvchi agregat indeks va subindekslar hisoblanadi. Zamonaviy milliy iqtisodiyotni barqarorligini aniqlash metodikasida 12 ta asosiy omil ajratiladi (1-chizma).

1-chizma. Barqarorlik ko'rsatkichlarining guruhlanishi²

Qayd etib o'tilgan omillar uch guruhga ajratiladi. Birinchi guruh bazaviy talablarni o'z ichiga oladi, ikkinchi guruh biznes muhit samaradorligini oshiruvchi omillarni qamrab oladi, uchinchi guruh esa biznesni takomillashtirish omillarini birlashtiradi. Har bir guruh muayyan subindekslar bilan tavsiflanadi. Subindekslarni hisoblayotgan vaqtda har bir guruhning vazni quyidagicha belgilanadi birinchi guruh – 25%, ikkinchi guruh – 17%, uchinchi guruh – 50% (1-

²The Global Competitiveness Report 2009-2010 World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2009. p. 8.

jadval).

1-jadval

**Rivojlanishning har bir bosqichida asosiy uch guruh ko'rsatkichlarining
ulushi, foiz hisobida³**

Subindekslar	Resurslarga yo'naltirilgan bosqich	Samaradorlikka yo'naltirilgan bosqich	Innovatsiyaga yo'naltirilgan bosqich
Bazaviy talablar	60	40	20
Samaradorlik ko'rsatkichlari	35	50	50
Innovatsion salohiyat va rivojlanish omillari	5	10	30

Bunda har bir subindeksning aniq mamlakat uchun hisoblangan natijaviy Global barqarorlik indeksiga qo'shgan hissasidan kelib chiqib, ushbu mamlakatning iqtisodiy rivojlanishning qaysi bosqichida ekanligini aniqlash mumkin bo'ladi. Ushbu yondashuv iqtisodiy rivojlanish jihatdan turli darajadagi mamlakatlarning barqarorligini taqqoslash imkonini beradi.

Tahlillar ko'rsatishicha, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining ta'siri mamlakatlarning barqarorlik ko'rsatkichlariga ham jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, global raqobatbardoshlik indeksida birinchi o'nlikka kiruvchi mamlakatlardan AQSH, Daniya, Kanada va Niderlandiya kabilar 2008–2009 yildagi ro'yhatdan pastga tushishgan (2-jadval).

Jahon bozorlaridagi beqarorlik sharoitida mamlakatni barqaror rivojlantirish vazifasini hal etishda iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki iqtisodiyotning barqarorligi turli shakllarda va darajalarda namoyon bo'ladi.

³Манба: The Global Competitiveness Report 2009-2010World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2009. P. 8.

2009-2010 yillar uchun global barqarorlik indeksi bo'yicha birinchi va oxirgi o'nlikka kiruvchi mamlakatlar⁴

Mamlakatlar	2009-2010 y.		2008-2009 y.
	O'rn	Ball	O'rn
Shveysariya	1	5,60	2
AQSH	2	5,59	1
Singapur	3	5,55	5
Shvetsiya	4	5,51	4
Daniya	5	5,46	3
Finlandiya	6	5,43	6
Germaniya	7	5,37	7
Yaponiya	8	5,37	9
Kanada	9	5,33	10
Niderlandiya	10	5,32	8

Bular: mamlakat korxonalari ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning barqarorligi; mamlakat korxonalarining (firmalarining) barqarorligi; mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlarining barqarorligi; milliy iqtisodiyotning barqarorligi; mamlakatning barqarorligi.

Ayrim mutaxassislar barqarorlikning keltirilgan oxirgi ikki shaklini birlashtirib ta'riflaydilar, hamda bu tasnifga xodimlarning barqarorligini ham qo'shadilar.

Mahsulotning barqarorligi uning sifati va narxiga ko'ra Shu turdagi boshqa ishlab chiqaruvchilarning mahsulotidan ustunligi bilan belgilanadi.

Firmalarning barqarorligi esa turdosh, raqobatlashuvchi korxonalarga nisbatan bir xil yoki o'rnini bosuvchi mahsulotlarni iste'mol xarakteristikalarini

⁴Манба: The Global Competitiveness Report 2009-2010 World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2009. P. 13.

bo'yicha sifatli va pastroq narxlarda ishlab chiqarish hamda etkazib berish imkoniyati bilan belgilanadi.

Firmalarning raqobat ustunliklarini bir qator omillar belgilab beradi. Bularni ikki guruhga ajratish mumkin:

- 1) milliy kompaniyalarning rivojlanish darajasi;
- 2) makroiqtisodiy biznes muhitning sifati⁵.

Shveysariyaning Davos shahrida har yili bo'lib o'tadigan Jahon iqtisodiy forumining ishtirokchilari ma'ruzalarida firmalar darajasidagi barqarorlik to'rtta asosiy omil bilan bog'lanadi:

-resurslar (mamlaktda korxona mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishi uchun resurslarning mavjudligi, hajmi va sifati);

-tashqi raqobat;

-talab;

-tarmoqlararo aloqalar.

Xuddi shunday ta'rifni kengaytirilgan holda tarmoqlarning barqarorligiga ham bersa bo'ladi.

Milliy iqtisodiyotning barqarorligi – halol raqobat sharoitida jahon bozori talablarini qondiruvchi, iqtisodiy o'sish va turmush sifatini oshirishni ta'minlaydigan tovarlarni ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish, hamda o'rta va uzoq muddatga iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlab turish qobiliyatidir.

Milliy iqtisodiyotning barqarorligi masalasi doimo iqtisodchi olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu masaladagi zamonaviy nazariyalarning ko'piga asos bo'lgan fikrlar M. Porterning izlanishlarida yoritilgan.

M. Porter mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi uning resurslar bilan yaxshi taminlanganligigagina bog'liq emasligini, raqobat ustunligini shakllantirish,

⁵ O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish muammolari: nazariya va amaliyot / Mualliflar jamoasi: R.O. Alimov, A.F. Rasulev, A.M. Qodirov va boshqalar // S.S. G'ulomov tahriri ostida. –T.: Konsauditinform-Nashr, 2006. 26b.

ta'minlab turish mumkinligini ko'rsatib berdi va unga mamlakat firmalarining barqarorligini ta'minlash orqali erishiladi degan fikrni ilgari surdi.

Barqarorlikni shakllantirish va rivojlantirishning M.Porter konsepsiyasiga ko'ra mamlakatning raqobat jihatdan ustunliklari "milliy romb"ni tashkil etuvchi to'rtta unsurdan iborat.

Quyida "Milliy romb" ni tashkil etuvchi unsurlarga qisqacha tavsif beramiz.

1. Mehnat, material, bilim, pul, infratuzilma resurslari bilan ta'minlanganlik mamlakatning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu resurslarning ba'zilari oldindan mavjud bo'lsa, ayrimlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

2. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga ichki va tashqi bozorlardagi talabning hajmi, tarkibi va ularning o'zgarishi milliy iqtisodiyotning barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu mahsulotlarga talab hajmining oshishi milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshiradi va aksincha.

3. Barqaror hamkor tarmoqlarning mavjudligi murakkab mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, qimmat resurslarni mamlakat ichidan topish, mahsulot etkazib beruvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, yangiliklarni joriy qilishga ko'maklashish imkonini beradi. Minglab butlovchi qismlarni talab etuvchi avtomobillarni ishlab chiqarishda barqaror bo'lish Shu qismlarning aksariyatini mamlakatda ishlab chiqarilishini yo'lga qo'ymasdan mumkin bo'lmaganidek, kimyoviy tolalar, tugmalar va sifatli bo'yoqlar ishlab chiqaruvchi korxonalar mamlakatda mavjud bo'lmasa, birgina paxta xomashyosining mo'l-ko'lligi ko'ylak ishlab chiqarishda barqarorlikni ta'minlash uchun etarli bo'lmaydi.

4. Firmani boshqarishda raqobatning xususiyatlari e'tiborga olinadi. Bunda turlicha strategiyalar va maqsadlar ishlab chiqiladi. Ichki bozorda keskin raqobatning mavjudligi firmalarni o'z faoliyatini takomillashtirishga, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun tashqi bozorlarga chiqishga undaydi. Kuchli ichki raqobat muhitida toblangan firmalar tashqi bozorlarda ham osonroq muvaffaqiyatga erishadi. Shu sababli hukumatning mamlakat ichida erkin raqobat

muhitini yaratish, monopollashuvga qarshi kurashish kabi chora-tadbirlari muhim ahamiyatga ega.

Ushbu to'rtala unsurga hukumatning faoliyati va tasodifiy holatlar ta'sir ko'rsatadi.

Hukumat milliy iqtisodiyotning barqarorligini har to'rt unsurga ta'sir ko'rsatish orqali shakllantiradi va o'zgartiradi.

Demak, milliy iqtisodiyotning barqarorlik darajasi uning tabiiy resurs salohiyati, mehnat resurslarining soni va sifati (malaka darajasi), ishlab chiqarishning texnik-texnologik modernizatsiyalashganlik darajasi, iqtisodiyot tarkibiy tuzilishining takomillashganligi va diversifikatsiyalashganligi, biznes Yuritish uchun yaratilganshart-sharoitlarning qulayligi, mamlakat korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotlarga bo'lgan talab hajmi, davlatning iqtisodiy rivojlanish hamda islohotlar strategiyasi qay darajada ilmiy asoslanganligi va o'zgarishlar jarayonlarini hisobga olganligi hamda boshqa bir qancha omillarga bog'liq deb xulosa qilish mumkin.

“Zamonaviy raqobat kurashida so‘z, birinchi navbatda, resurslar, moddiy boyliklarga egalik to‘g‘risida emas, balki yangiliklarni joriy eta olish qobiliyati to‘g‘risida boradi”.⁶

Yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirish, zamonaviy texnologik uskunalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilish, ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarishning ilg'or usullarini amaliyotga kiritish, yangi bozorlarga kirib borish orqaligina global o'zgarishlar sharoitida barqarorlikni ta'minlab turish mumkin.

Mamlakatimiz uchun yangi bo'lgan avtomobilsizlik sanoatining barpo qilinishi bu tarmoq bilan kooperatsiya asosida ishlovchi o'nlab korxonalarning tashkil etilishiga olib kelmoqda. Birgina o'tgan 2011 yilda 221 ming 400ta engil avtomobil, 964 ta avtobus ishlab chiqarildi. Yurtimizda ishlab chiqarilayotgan

⁶ O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish muammolari: nazariya va amaliyot / Mualliflar jamoasi: R.O. Alimov, A.F. Rasulev, A.M. Qodirov va boshqalar // S.S. G'ulomov tahriri ostida. –T.: Konsauditinform-Nashr, 2006. 26b.

avtomobillarning xorijiy mamlakatlar bozorlarida barqarorligi ularni eksport qilish ko‘lami kengayishiga asos bo‘ldi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining barqarorligini oshirish borasida qilingan ishlarni ijobiy baholagan holda bu boradagi chora-tadbirlar ko‘lamini uzluksiz tarzda kengaytirish zarur ekanligini qayd etishiiz zarur.

Hozirgi zamon iqtisodiyotida barqarorlik darajasini oshirish masalasiga innovatsion yondoshish talab etiladi. Innovatsion texnologiyalarni, zamonaviy ilmiy Yutuqlarni sanoat tarmoqlariga jadal joriy qilish orqali jahon xo‘jaligi tizimida milliy iqtisodiyotning ixtisoslaShuvini kengaytirish va sanoat ishlab chiqarishi tarkibini diversifikatsiya qilish imkonini beradigan yangi raqobat ustunliklarini yaratish zarur.

Shunday qilib iqtisodiy barqarorlik ko‘p qirrali iqtisodiy hodisa bo‘lib, u bozorning barcha sub’ektlari o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalaydi.

1.2. Sanoat korxonalarining iqtisodiy barqarorlikning asosiy belgilari va tasniflanishi

Iqtisodiy adabiyotlarda bir tarmoq ichidagi raqobatning to‘rtta shakli aloxida ajratilib ko‘rsatiladi. Bular erkin raqobat, monopolistik raqobat, monopoliya va oligopoliyadir.

Erkin raqobat sharoitida tarmoqda bir xil maxsulot ishlab chiqaruvchi juda ko‘p sonli korxonalar mavjud bo‘ladi. Yuqori darajada tashkil qilingan bozorda ko‘plab sotuvchilar o‘zlarining mahsulotlarini taklif qiladi.

Raqobatlashuvchi korxonalar bir xil yoki bir jinsli turdosh mahsulot ishlab chiqaradi. Narxlarning bir xil darajasida iste’molchiga qaysi sotuvchidan mahsulotni xarid qilish farqsiz bo‘ladi.

Erkin raqobatli bozorda aloxida korxonalar mahsulot narxi ustidan sezilarsiz nazoratni amalga oshiradi. Chunki xar bir korxona umimiy ishlab chiqarishning uncha katta bo‘lmagan xajmini beradi. Shu sababli aloxida korxonada ishlab

chiqarishning ko‘payishi yoki kamayishi umumiy taklifga, demak mahsulot bahosiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmaydi.

3 – jadval

Tarmoq ichidagi raqobat asosiy shakllarining hususiyatlari

<i>O‘ziga xos Belgilari</i>	Bozor modellari (raqobat shakllari)			
	Erkin raqobat	Monopolistik raqobat	Erkin monopoliya	Oligopoliya
Korxonalar soni	Juda ko‘p	Ko‘p	Bitta	Bir necha
Mahsulot turi	Bir xil	Tabaqalashgan	Noyob: yaqin o‘rni bosuvchi yo‘k	Bir xil tabakalashgan
Narx ustidan nazorat	Mavjud emas	Tor doirada	Sezilarli	Cheklangan, o‘zaro bog‘liqlik, yashirincha kelishganda ancha sezilarli
Tarmokka kirish sharoiti	Juda engil, to‘siq mavjud emas	Nisbatan engil	Kuchli to‘siq mavjud	Sezilarli to‘siq mavjud
Narxsiz raqobat	Mavjud emas	Reklama, savdo belgilari, savdo markalari va Shu kabilarga ancha e‘tibor beriladi	Firmalarning ijtimoiy tashkilotlar bilan aloqasida reklama asosiy o‘rin tutadi	Juda oddiy, asosan mahsulotni tabakalashtirishda
Misollar	Kishlok xo‘jaligi	Chakana savdo, kiyim va poyafzal ishlab chiqarish	Ijtimoiy foydalanishdagi maxalliy korxonalar	Po‘lat, avtomobil, qishloq xo‘jaligi mashinalari, ko‘plab maishiy elektr uskunalari ishlab chiqarish

Manba: Egorov A.I. Marketing. Uchebnie posobie. – M: “Finans” 2009 g. 117 – str.

Buni misolda tushuntiramiz: 10 mingga raqobatlashuvchi korxona (firma) mavjud deb faraz qilamiz. Ularning har biri 100 xil birlikdan mahsulot ishlab chikaradi. Taklifning umumiy xajmi, 1 mln. birlikni tashkil qiladi. Endi faraz qilamiz, shu 10 ming korxonadan biri o'z ishlab chiqarishini 50 birlikka qisqartiradi. Bitta korxonaning ishlab chiqarishini qisqartishi umumiy taklifga deyarli sezilarsiz ta'sir ko'rsatadi, aniqrog'i, umumiy taklif miqdori 1 mln.-dan 999950 birlikka kamayadi. Taklifdagi bu sezilarsiz o'zgarish mahsulot bahosiga sezilarli ta'sir ko'rsatish uchun etarli emas. Qisqacha aytganda, aloxida raqobatlashuvchi ishlab chiqaruvchi bozor narxini o'rnatmaydi, faqat baho bilan kelishadi yoki unga moslashadi. Boshqacha aytganda, aloxida raqobatlashuvchi firma bozor xukmi ostida bo'ladi.(3 – jadval)

Erkin raqobat sharoitida yangi korxonalar tarmoqqa erkin kirishi, tarmoqda mavjud bo'lganlari esa uni erkin tashlab chiqishi mumkin. Xususan yangi korxonalarning paydo bo'lishi va ularning raqobatli bozorda mahsulotlarini sotishga xuquqiy, texnologik, moliyaviy va boshqa jiddiy iqtisodiy to'siqlar bo'lmaydi.

- ayrim tarmoklar mavjudki, ular erkin raqobatli vaziyatga juda o'xshash, masalan, iqtisodiyotning kishlok xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi shaxsiy sektori, maxalliy xunarmandchilik soxalari va shu kabilar.

- erkin raqobatli vaziyat narxlarning tashkil topishi xajmini belgilash xakidagi kuranday munozara uchun boshlang'ich nuqta hisoblanadi;

- erkin raqobatli iqtisodiyotning amal qilishi real iqtisodiyot samaradorligini baholashga namuna bo'lib xizmat kiladi:

Tarmoklararo raqobat turli tarmoklar korxonalari o'rtasida eng yukori foyda normasi olish uchun olib boriladigan kurashdan iborat. U foyda normasi kam bo'lgan tarmoklardan foyda normasi yukori tarmoklarga kapitallarning oqib o'tishida ifodalanadi. Yangi kapitallar ko'proq foyda keltiruvchi soxalarga intilib, ishlab chiqarishning kengayishiga, taklif ko'payishiga olib keladi. Shu asosda, narxlar pasaya boshlaydi. Tegishlicha foyda normasi xam pasayadi. Kam foyda

keltiruvchi tarmoklardan kapitalning chikib ketishi teskari natijaga olib keladi: bu erda ishlab chiqarish xajmi o'zgaradi, tovarlarga talab ularni taklif qilishdan oshib ketadi, buning okibatida narxlar ko'tariladi, Shu bilan birga foyda normasi xam ko'payadi. Natijada tarmoklararo raqobat ob'ektiv ravishda kandaydir dinamik muvozanatnai keltirib chikaradi. Bu muvozanat kapital qaerga sarflanganligidan kat'iy nazar, teng kapital uchun teng foyda olinishini ta'minlaydi. Demak, tarmoklararo raqobat kapital kaysi tarmokka solinmasin, xuddi shu tarmok foyda normalarini o'rtacha foyda normasiga "baravarlashtiradi". Bu kapital mablag'lar kam foyda keltiradigan tarmoklardan okib o'tishiga intilish natijasida sodir bo'ladi.

Iqtisodiyotda tarmoklararo raqobat ikki asosiy vazifani bajaradi.

- iste'molchilar talabiga mos ishlab chiqarish tarkibi va tizimi vujudga keladi. Bu shuning uchun sodir bo'ladiki, ishlab chikarvchilar talabning tarmoqlar o'rtasida kayta taksimlanishiga tezda munosabat bildiradi;

- tarmoklararo raqobat samaradorlikning bir qadar ijtimoiy zaruriy darajasini yaratadi, u foyda normasining o'rtacha darajasida ifodalanadi:

Samaradorlikning ushbu darajasi barcha ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarishni tashkil etishni va mahsulot sotishni doimo takomillashtirishga majbur kiladi.

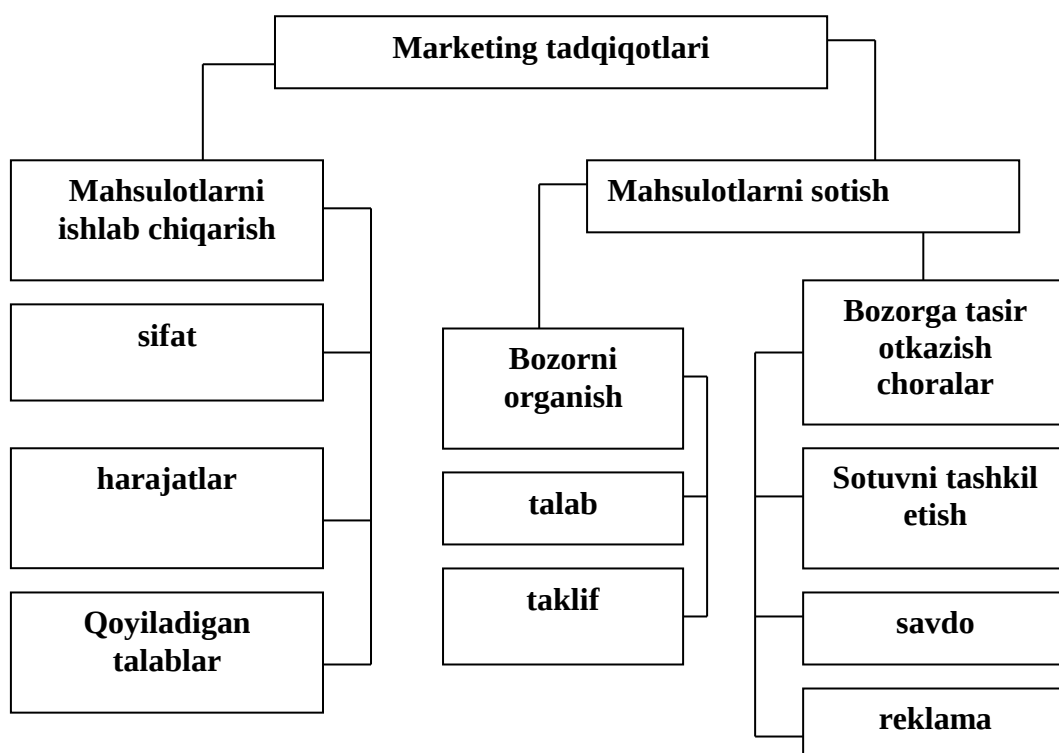
Bugungi kunda, bozor iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy mezoni sifatida korxonalarning raqobardoshligini oshirish muhim masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Shunday ekan, korxonalarda marketing tadqiqotlarini o'tkazish muxim o'rin tutadi. (2 – chizma)

Erkin yoki mutlok monopoliya bitta firma mahsulotning yagona ishlab chiqaruvchisi xisoblanib, bu mahsulotning yakin o'rnini bosuvchilari bo'lmasa mavjud bo'ladi. Erkin monopoliyaning o'ziga xos belgilari kuyidagilar:

1. Tarmok bitta firmadan iborat bo'lishi sababli, u mavjud mahsulot (xizmat)ning yagona ishlab chiqaruvchisi xisoblanadi.

2. Mahsulotning yakin o'rnini bosuvchilari yo'k bo'lishi sababli, iste'molchi monopolistdan mahsulotni sotib olishga majbur. Taklif kilinadigan mahsulot yoki

xizmatning turiga karab monopolist keng reklama bilan Shugullanishi xam yoki Shugullanmasligi xam mumkin. Masalan, brilliant kabi zebi-ziynat buyumlarini sotuvchi erkin monopolist o‘z mahsulotiga talabni ko‘paytirishga karakat kilib, keng reklamani amalga oshirishi mumkin. Boshka tomondan, maxalliy kommunal xizmati idorasi reklamaga katta karajatlar qilishining kojati yo‘k. Suv, gaz va elektr energiyaga zaruriyat sezgan maxalliy akoli, bu xizmat turlarini kimdan sotib olishni reklamasiz xam biladi.

2-chizma. Korxonalar iqtisodiy barqarorligini oshirishda marketing tadqiqotlarini o‘tkazish uslubi⁷.

3. Erkin monopoliya sharoitida firma narx ustidan sezilarli nazoratni amalga oshiradi. Buning sababi oddiy. U mahsulot (xizmat)ning yagona ishlab chiqaruvchisi xisoblanadi va demak, taklifning umumiy xajmi ustidan nazorat kiladi.

4. Monopoliyaning mavjud bo‘lish tarmokka kirish uchun to‘siklarning mavjud bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Iqtisodiy, texnik, xukukiy yoki boshka to‘siklar

⁷ Berezin I. Marketingovyy analiz, - M.: “MGU” 2004. 127 – str.

yangi raqobatchilarning tarmokka kirishiga yo‘l ko‘ymaydi. Tarmokka kirish uchun to‘siklar kar xil ko‘rinishlarni oladi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish bizga nisbatan ancha oldin boshlangan mamlakatlarda raqobat munosabatlarini rivojlantirish favkulodda murakkab va uzok davrni oladigan jarayon ekanliginiko‘rsatadi.

Agar g‘arb mamlakatlari iqtisodiyotida raqobat bozor xo‘jaligining ajralmas kismi (xususiyati) sifatida tabiiy paydo bo‘lsa, o‘nlab yillar davomida ma‘muriy buyrukbozlik tartibi xukmron bo‘lgan, raqobatni va bozorning boshka belgilarini tan olmagan mamlakatlarda ko‘p narsani “joriy qilish” va katto majburan kabul qilishga to‘g‘ri keladi. Shu munosabat bilan iqtisodiyotning xozirgi xolatida raqobat munosabatlarini rivojlantirishning mavjud real imkoniyatlarini xisobga olish muhim rol o‘ynaydi.

- raqobatsiz iqtisodiyotning samarali harakat kila olmasligiga ishonch shakllandi. Bu ishonch ta’sirida yakin vaktlargacha sotsializmda nima “mumkin”, nima “mumkin emas”-ligini aniqllovchi goyaviy karashlar emirilmokda.

- respublikada raqobatni davlat tomonidan ragbatlantirish va tartibga solishning keng rejali harakatlari kuzatilmokda.

- raqobat hali keng joriy kilinmasada, bozor iqtisodiyotiga o‘tishda muxim kadamlar ko‘yilmokda.

1.3. Iqtisodiy barqarorlik muhitini shakllantirish shartlari va uning huquqiy-me‘yoriy asoslari

Iqtisodiy barqarorlikni amal qilishi ma‘lum shart-sharoitlar mavjud bo‘lishini takazo kiladi. Bu shart-sharoitlar fakat bozor munosabatlari karar topgan muhitda bo‘lishi mumkin. Shunday ekan bozor iqtisodiyotini Yuzaga keltirish ayni vaktida raqobatchilik muhitining shakllanishini bildiradi.

Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda, raqobatchilik muhiti bo‘lmog‘i lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganlaridek, “o‘z-

o‘zidan ayonki, barqaror iqtisodiyotni shakllantirmasdan, pirovard natijada esa barqaror mamlakatni barpo etmasdan turib, biz qabul qilgan Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida ko‘zda tutilgan maqsadli vazifalarni amalga oshirmasdan turib, bu haqda jiddiy so‘z yuritish mumkin emas”.⁸

Tarixan mamlakatlarning barqarorligi konsepsiyasi milliy iqtisodiyotning xalqaro mehnat taqsimotidagi o‘rnini belgilab beruvchi qiyosiy afzalliklari (arzon ishchi kuchi, boy tabiiy resurslar, qulay geografik joylashuv, iqlim, infratuzilma omillari va h.k.) nazariyasiga asoslangan.

Qiyosiy afzalliklar mamlakatga tabiatdan berilgan bo‘lib, ular abadiy emas va takror ishlab chiqarilmaydi. Ushbu raqobat afzalliklari fan va texnikaning rivojlanishi, ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi, ishlab chiqarish darajasida globallashtirish va tovarni ishlab chiqarishdan tortib to uni iste‘molchiga etkazib berishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda innovatsiyalarga asoslanadi.

O‘zbekiston quyidagi qiyosiy afzalliklarga ega:

- qishloq xo‘jaligi rivojlanishi uchun qulay tabiiy-iqlim sharoitlarining mavjudligi;
- boy tabiiy resurslar va rekreatsiya resurslariga egaligi;
- boy madaniy-tarixiy merosga egaligi turizmni rivojlantirish imkonini beradi;
- mamlakatning qulay geografik joylashuvi;
- O‘zbekiston aholisining mehnatsevarligi va tadbirkorlik qobiliyatiga ega bo‘lgan mehnat resurslarining mavjudligi.

O‘zbekistonning raqobat jihatdan afzalliklarini tahlil qiladigan bo‘lsak, quyidagilarni ajratish mumkin:

- mamlakat siyosiy va huquqiy tizimining barqarorligi;
- insonni rivojlantirishga (ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy ehtiyojlarga)

⁸ Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi. - Toshkent.: “O‘zbekiston”, 2012. 20-b.

katta qo'yilmalar;

- aholi o'rtacha yashash yoshining uzunligi;
- mehnat resurslarining barqarorligi;
- mamlakat aholisi ta'lim darajasining yuqoriligi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, qiyosiy afzalliklarga ega bo'lish bilan birga respublika milliy iqtisodiyotining raqobat afzalliklarini ham rivojlantirish zarur. Mazkur holatda iqtisodiyotning barqarorligini oshirish maqsadida quyidagi omillarga asosiy e'tiborni qaratish lozim, xususan: mamlakat siyosiy va huquqiy tizimining barqarorligi, mehnat resurslarining barqarorligi va mamlakat aholisi ta'lim darajasining yuqoriligi⁹.

Shunday qilib, raqobat nuqtai nazaridan afzalliklar o'zgaruvchan bo'lib, inson kapitalining rivojlanishi, innovatsion yuqori texnologiyalar, intellekt bilan bog'liq va o'z tabiatiga ko'ra cheksizdir. Mamlakatning qiyosiy va raqobat afzalliklarini aniq farqlash lozim. Bir mamlakatda qiyosiy va raqobat afzalliklarining integratsiyalashuvi uning global iqtisodiyotdagi barqarorligini kuchaytiradi.

Jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanish sur'atlarini ta'minlash, xalqaro raqobatni vujudga keltirishning muhim sharti dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining ochiqligi bilan belgilanadi. O'zbekiston iqtisodiyoti erkinlashuvi chuqurlashib, ochiqlik darajasi ortib jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi kuchayib bormoqda.

Ba'zi iqtisodchilarning fikricha, iqtisodiyotning ochiqlik darajasi milliy ishlab chiqarishning tarmoq tarkibiga bog'liqdir. Ishlab chiqarish hajmining umumiy tarkibida bazaviy tarmoqlar ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, iqtisodiyotning ochiqlik darajasi shunchalik past bo'ladi. Ushbu holat bazaviy tarmoqlarning xalqaro ixtisoslashuv jarayoniga kam darajada jalb etilganligi va asosan ichki bozorga yo'naltirilganligi bilan izohlanadi.

Qayd etib o'tilganidek, iqtisodiyotning ochiqligi xalqaro iqtisodiy

⁹ O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish muammolari: nazariya va amaliyot / Mualliflar jamoasi: R.O. Alimov, A.F. Rasulev, A.M. Qodirov va boshqalar // S.S. G'ulomov tahriri ostida. –T.: Konsauditinform-Nashr, 2006. 26b.

raqobatning muhim sharti hisoblanadi. Mamlakatlarning barqarorligi qanday aniqlanadi va u nimalarga bog‘liq? Nima sababdan ba’zi mamlakatlar barqarorligi jihatidan boshqa mamlakatlarga nisbatan ilgarilab ketgan?

Barqarorlik tushunchasiga iqtisodiy adabiyotda firmalarning mavjud sharoitda raqobatchilariga nisbatan baho va bahosiz tavsifiga ko‘ra tovarlarni loyihalashtirish, tayyorlash va sotish borasidagi real va potensial imkoniyatlaridir deya ta’rif beriladi.

AQSHning Garvard universiteti professori M. Porter fikricha, mamlakatning barqarorligi darajasini uning milliy kompaniyalari ishlab chiqarayotgan mahsulotlar, firmalar, tarmoqlar barqarorligi ta’minlab beradi. Shuning uchun dastlab mamlakat barqarorligini emas, balki milliy kompaniyalar barqarorligini tahlil etish lozim. U mamlakat kompaniyalarining muvaffaqiyatini ta’minlab beradigan qulay muhitni yaratish quyidagi to‘rtta muhim ko‘rsatkichga bog‘liqligini ta’kidlaydi¹⁰:

- ishlab chiqarish omillari bilan ta’minlanganlik;
- talab ko‘rsatkichlari;
- yaqin va xizmat ko‘rsatuvchi tarmoqlar;
- raqobat muhiti va firma strategiyasi.

Ushbu muhit doirasidagi milliy kompaniyalarning samarali faoliyati mamlakatning barqarorlik reytingini belgilab beradi.

Jahon amaliyotida mutaxassislar milliy iqtisodiyotni barqarorligini aniqlash uchun 340 dan ortiq ko‘rsatkichlar va 100 dan ortiq usullardan foydalanishadi. Mamlakatning barqarorligini aniqlashda quyidagilar asosiy omillar sifatida xizmat qiladi: iqtisodiy salohiyat va iqtisodiyotning o‘sinh sur‘atlari; sanoat ishlab chiqarishning samaradorligi; ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanish darajasi va uni o‘zlashtirish sur‘atlari; xalqaro mehnat taqsimotida qatnashish; ichki bozor hajmi va dinamikasi; iqtisodiyotda davlatning roli; moliya tizimining egiluvchanligi; mehnat resurslari bilan ta’minlanganlik va malaka darajasi; ichki siyosiy va

¹⁰Porter M. Konkurensiya. /Per. s angl. - M.: Izdatelskiy dom "Vilyams", 2002. S. 176.

ijtimoiy-iqtisodiy holat; iqtisodiyotning jahon bozori kon'Yunkturasi talabiga moslashish darajasi va qobiliyati.

Iqtisodiyotda monopollashuv tamoyillari kuchayib borishi bilan raqobat cheklanadi, Shu sababli raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda davlat xam katnashadi. Bu davlatning monopoliyalarga karshi siyosatida o'z aksini topadi. Xar bir mamlakatdagi aniq vaziyat, ya'ni iqtisodiyotning monopollaShuv darajasi, uning miqyosi va xarakteriga karab, bu siyosat erkin raqobat muhitini yangidan yaratish, uni saklab kolish, zarur bo'lganda kaytadan tiklash, raqobat usullarini karor topshirish kabilarga karatiladi. Masalan, AQSHda davlatning xususiy monopoliyalar faoliyatini cheklashga karatilgan tadbirlari 1980 yilda kabul kilingan trestlarga karshi qonunda("Sherman qonuni") o'z ifodasini topadi. Monopoliyalarga karshi qonunchilik va uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar boshka mamlakatlarda xam sharoit taqozo etgan shakllarda amal kiladi.

Jaxon mamlakatlari tajribasi Shuni ko'rsatadiki, monopoliyalarga karshi qonunchilik asosan kuyidagi yo'nalishlar bo'yicha shakllanadi. Birinchidan, ishlab chiqarish (tarmok) ni boshqaruvchi qonunlar. Bu qonunlarga ko'ra odatda kech bir korxona (korporatsiya) biror turdagi mahsulot ishlab chiqarishning yarmidan ortigini nazorat qilishiga kakki bo'lmaydi. Ikkinchidan, barcha yirik korporatsiyalar ishtirokchilari boshka korporatsiyalar aksiyalarining ma'lum cheklangan mikdordan ortigiga ega bo'la olmasliklari kerak. Uchinchidan, baholarni bozor muvozanati belgilagan darajadan Yukori yoki past tutib turishni, narx ustidan kelishib olishni ta'kiklovchi kartellarga karshi qonunlarni joriy qilish.

Raqobatchilik muhitini vujudga keltirishdagi keyingi vazifa xususiylashtirilgan korxonalarga ma'lum davr davomida o'zining oldingi faoliyatini saklab kolish talabini bekor qilish xisoblanadi. Bu chikarilayotgan mahsulot tarkibini tubdan o'zgartirish, talab katta bo'lgan, ichki va tashki bozorda raqobatlasha oladigan mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga ko'yish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Davlatga karashli bo'lmagan yangi tuzilmalarni, ya'ni yakka tartibdagi xususiy mulkchilikka asoslangan, shuningdek turli xil kooperativlar, shirkatlar, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar ko'rinishidagi kichik va o'rta korxonalarni tashkil qilish raqobatchilik muhitini vujudga keltirishdagi navbatdagi vazifalardir. Shuningdek, ularning kreditlar va moddiy resurslardan foydalanishlari uchun keng imkoniyat tugdirish va tashki iqtisodiy faoliyat yuritishda erkinlik berish lozim.

Raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda iqtisodiyotning davlat korxonalari saklanib kolishi kerak bo'lgan soxalaridagi korxonalar uchun, ularning bozor sharoitlariga tarkiban moslashuviga imkon beradigan xo'jalik yuritish mexanizmini ishlab chikish muxim o'rin tutadi. Bu mexanizm davlat korxonalari iqtisodiy jikatdan erkin bo'lishi, ularning faoliyati tijoratlashgan bo'lishini xisobga olishi lozim.

Shunday kilib, O'zbekistonda raqobatchilik muhitini vujudga keltirishning asosiy yo'li, bu raqobatni inkor kiluvchi davlat monopoliyasidan, nodavlat, turli xo'jalik shakllarining muvozanatiga asoslangan va iloji boricha erkin raqobatni taqozo etuvchi bozor tizimiga o'tishdir. Bu erda raqobatchilik munosabatlarini shakllantirish, avvalo, mustakil tovar ishlab chiqaruvchilarning paydo bo'lishini taqozo kiladi, chunki raqobatning asosiy sharti aloxidalashgan, mulkiy mas'uliyat asosida o'z manfaatiga ega bo'lgan va tadbirkorlik taklikasini zimmasiga oluvchi xo'jaliksub'ektlarining mavjudligi, ularning bozor orkali aloka qilishidir.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida raqobatning asosiy usuli baho bo'lishi sababli, narxlarni erkin ko'yib yuborish raqobatli muhitni vujudga keltirishning asosiy talabi xisoblanadi. Shuni xisobga olib, O'zbekistonda davlat nazorati ostidagi narxlardan kelishilgan narxlarga, ulardan esa erkin bozor narxlariga o'tish yuz berdi. Narxlar erkin ko'yib yuborilishi bilan birga, mahsulotlarga davlat buYurtmalari kiskirtirilib, ularning tobora ko'prok kismi erkin sotishga chikarilib boriladi.

Raqobat erkin iqtisodiy faoliyatini talab qilishi sababli, davlat raqobatchilarga bir xil imkoniyat yaratib berishi, bozor sub'ektlariga bir xil sharoit

xozirlashi, raqobat koidalariga rioya etilishini o'z nazorati ostiga olishi lozim bo'ladi. Shu bilan birga iqtisodiy monopolizmni cheklash va davlatdan monopolizmga karshi yo'l tutishni talab kiladiki, busiz raqobatlashish muhiti vujudga kelmaydi.

Xozirgi davrda Respublikada agar korxona ishlab chikargan muayyan mahsulotlar, tovarlar bozoridagi shunday mahsulotning 35%- dan ortik bo'lsa, bu korxona monopolistik korxona sifatida Davlat reestririga kiritiladi. Ozik-ovkat tovarlari guruhi uchun bunday mezon darajasi kilib 20% belgilangan.

Respublikada raqobatchilik muhitini vujudga keltirish yuzasidan amalga oshirilayotgan barcha tadbirkorlik ishlari bozor iqtisodiyotini tarkib toptirishga xizmat kiladi.

Barqarorlikni o'rganish marketing xizmatini ajralmas kismini tashkil etadi va u keng ma'noda ularning uzaro alokasidan olingan shartlarning yig'indisidan iborat bo'ladi.

Korxona barqarorligi – bu ma'lum bir vaktida, ma'lum bir xududda talab bilan taklif urtasidagi nisbatlar bilan bog'liqdir.

Korxonalarda barqarorlik muxitini va bozorni tekshirish iqtisodiy, demografik, ijtimoiy, tabiiy, siyosiy va boshka shart-sharoitlarni taxlil va bashoratni taxmin kiladi. Xozirgi kunda deyarli xamma yirik firmalar xususiy marketing xizmatlariga egadirlar, ular uzining faoliyat doirasida jaxon va milliy masshtabda barqarorlikni rivojlanishini kuzatishadi. Korxonalar barqarorligi bu omillar va kayta ishlash sharoitlarining rivojlanishi va uzaro alokadorlikda talab, taklif, narx omillari asosida bozordagi bir kurinishdir. Bu kursatilgan aniqlik uz ichida barqarorlik tuShunchasining barcha amaliy sifatlarini uzida mujassamlashtiradi.

- unda korxonalar barqarorligi predmeti kursatilgan, ya'ni bozor, ayirboshlash soxasini avval olib borilayotgan ishlar bilan boglaydi.

- barqarorlikni fakat ayirboshlash soxasidagini emas, balki butun ishlab chikarish jarayonini, ya'ni (ishlab chikarish, taksimlash, muomala, iste'mol, bular ayirboshlash prizmasi orkali aniqlanadi) uz ichiga kamrab oladi.

- barqarorlik dinamik usish davrlarida kuruladi.

- korxonalar barqarorligi ishlab chikarish jarayonini aniq tarixiy sharoitlari bilan boglik holda xar bir ishlash jarayonining yangi boskichi uchun omillarning va iqtisodiyotni rivojlanish sharoitlarining mosligini kuzatishdan iborat.

- uning kurinishining asosiy shakli talab, taklif, va narx dinamikasining nisbatidir.

Yurtboshimiz tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “Raqobat to‘g‘risida”gi yangi Qonun 2012 yilning 7 yanvaridan kuchga kirdi. Xuddi shu kundan boshlab O‘zbekiston Respublikasining 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan “Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni o‘z kuchini yo‘qotdi. Yangi Qonunning o‘ziga xos yangi jihatlaridan biri Shuki, qonun moliya bozorlarida monopollashish, raqobatning cheklanishi va ustunlik mavqeini suiiste‘mol qilish holatlariga barham berib, sog‘lom raqobat muhiti yuzaga kelishini ta‘minlaydi, ya‘ni umuman olganda tovar va moliya bozorlaridagi raqobat sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

Ushbu qonunga ko‘rau ustun mavqe¹¹ tovar yoki moliya bozorida xo‘jalik yurituvchi sub‘ektning yoxud shaxslar guruhining raqobatlaShuvchi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarga bog‘liq bo‘lmagan holda unga o‘z faoliyatini amalga oshirish va raqobatning holatiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatish, tegishli bozorga boshqa xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning kirishini qiyinlashtirish yoxud ularning iqtisodiy faoliyat erkinligini boshqacha tarzda cheklash imkoniyatini beradigan holatidir.Tovar bozorida qaysi xo‘jalik yurituvchi sub‘ekt yoki shaxslar guruhi tovarining ulushi:

1) ellik va undan ortiq foizni tashkil etsa;

¹¹ O‘zbekiston Respublikasining «Raqobat to‘g‘risida» gi Qonuni //«Xalq so‘zi» gazetasi. 2012 yilning 7 yanvar

2) o‘ttiz besh foizdan ellik foizgacha hajmda bo‘lib, bunda quyidagi shartlar: xo‘jalik yurituvchi sub’ektning tovar bozoridagi ulushi kamida bir yil mobaynida barqaror bo‘lib turishi; tovar bozorida boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarga (raqobatchilarga) tegishli ulushlarning nisbiy miqdorda bo‘lib turishi; ushbu bozorga yangi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning (raqobatchilarning) kirishiga imkoniyat bo‘lishi shartlari belgilangan bo‘lsa, Shu xo‘jalik yurituvchi sub’ektning yoki shaxslar guruhining mavqei ustun mavqe deb e’tirof etiladi.

Ustun mavqeni suiiste’mol qilish. Xo‘jalik yurituvchi sub’ektning pirovard natijada raqobatni cheklashga va (yoki) boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning manfaatlarini kamsitishga olib keladigan harakatlari, Shu jumladan quyidagi harakatlari:

muomalada bo‘lgan tovarlarning hajmini tovar yoki moliya bozorida taqchillikni keltirib chiqarish yoki saqlab turish maqsadida narxlarning oshishiga olib keladigan tarzda qisqartirishi;

tovarning monopol yuqori yoki monopol past narxlarini belgilashi;

shartnoma predmetiga taalluqli bo‘lmagan shartlarni, shu jumladan moliyaviy mablag‘larni, boshqa mol-mulkni, mulkiy huquqlarni o‘zga shaxsga o‘tkazishga doir asossiz talablarni, Shuningdek raqobatning cheklanishiga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo‘lgan boshqa harakatlarni sodir etish talablarini majburan qabul qildirishi;

shartnomaga kamsituvchi shartlarni kiritishi, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar (raqobatchilar) tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlarni olishini yoki realizatsiya qilishini taqiqlashi yoxud cheklashi;

kontragent tomonidan boshqa tovarlarni olish yoki realizatsiya qilish yoxud kontragentning tovarlarni o‘zga xo‘jalik yurituvchi sub’ektlardan olishdan yoki boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarga realizatsiya qilishdan o‘zini tiyishi sharti bilangina shartnoma tuzishga rozilik berishi;

tegishli tovarni ishlab chiqarish yoki realizatsiya qilish imkoniyati bo'la turib, shartnoma tuzishdan asossiz ravishda bosh tortishi;

tovar yoki moliya bozoriga boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning kirishiga to'siqlar qo'yishi tovar yoki moliya bozorida ustun mavqeni suiiste'mol qilish deb e'tirof etiladi¹².

Monopoliyaga qarshi organ raqobat to'g'risidagi qonun hujjatlarini quyidagi buzish hollari uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jarima soladi: 1) xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning raqobatni cheklashga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan kelishib olingan harakatlari va bitimlari uchun, shuningdek tovar yoki moliya bozoridagi ustun mavqeini suiiste'mol qilganlik uchun:

yuridik shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — tovar yoki moliya bozorida qoidabuzarlik sodir etishning butun davrida tovarni realizatsiya qilishdan olingan tuShum summasining bir foizidan ikki foizigacha bo'lgan miqdorda, biroq eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan ko'p bo'lmagan miqdorda; jismoniy shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining besh baravaridan etti baravarigacha miqdorda;

2) xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni qo'shib yuborishda, qo'shib olishda va ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) aksiyalarni (ulushlarni) hamda boshqa mulkiy huquqlarni olish bo'yicha bitimlar tuzish chog'ida raqobat to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun quyidagi miqdorlarda: Yuridik shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining etmish baravaridan yuz baravarigacha miqdorda;

jismoniy shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining besh baravaridan etti baravarigacha miqdorda.

3) raqobat to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish hollarini tugatish haqidagi, dastlabki holatni tiklash to'g'risidagi ko'rsatmalarni ijro etishdan bo'yin

¹² O'zbekiston Respublikasining «Raqobat to'g'risida» gi Qonuni //«Xalq so'zi» gazetasi. 2012 yilning 7 yanvar

tovlaganlik yoki o'z vaqtida ijro etmaganlik uchun: davlat boshqaruvi organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga va yuridik shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining etmiş baravaridan yuz baravarigacha miqdorda;

jismoniy shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining besh baravaridan etti baravarigacha miqdorda;

4) monopoliyaga qarshi organga axborotni taqdim etmaganlik yoki o'z vaqtida taqdim etmaganlik, noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlar taqdim etganlik uchun davlat boshqaruvi organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga hamda yuridik shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda;

5) tanlov (tender) yoki birja savdolariga doir monopoliyaga qarshi talablarni buzganlik uchun yuridik shaxs bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga — eng kam ish haqining ikki yuz baravari miqdorida.

II-bob. Sanoat korxonalari barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlili

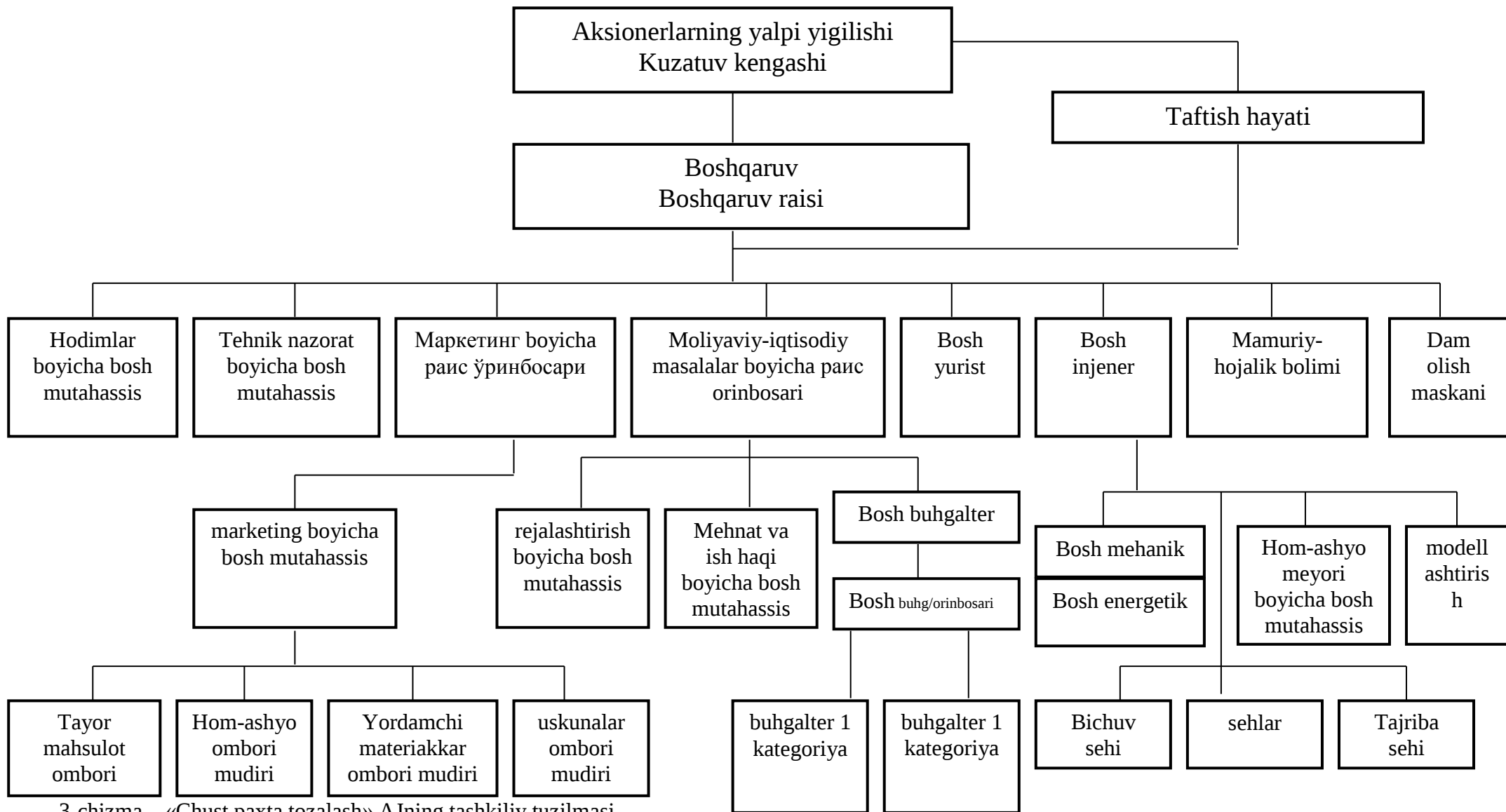
2.1. “Chust paxta tozalash” AJ tavsifi, ishlab chiqarish faoliyati asosiy ko'rsatkichlari tahlili

Kuzatuvchi kengash jamiyat faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshiradi va yig'ilishlar oralig'ida aksiyadorlar manfaatlarini ifodalaydi.

Jamiyatning kuzatuvchi kengashi etti kishidan iborat tarkibda “Aksiyadorlik jamiyatining kuzatuvchi kengashi to'g'risidagi nizomga” asosan saylanadi.

Jamiyat kuzatuv kengashi a'zolari qonun va jamiyat ustavida nazarda tutilgan tartibda aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan bir yillik muddatda saylanadi. Jamiyatda mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan shaxslar jamiyatning kuzatuv kengashi a'zolari bo'lishi mumkin emas.

Jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishi jamiyat boshqaruvining oliy organi hisoblanadi. Jamiyatning ustavida jamiyatning kuzatuv kengashini tuzish nazarda tutilishi mumkin. Jamiyatning joriy faoliyatiga rahbarlik qilish jamiyatning yakkaboshchilik asosidagi ijro etuvchi organi tomonidan yoki jamiyatning kollegial ijro etuvchi organi tomonidan amalga oshiriladi. Jamiyatning ijro etuvchi organi jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishiga va, agar tuzilishi jamiyatning ustavida nazarda tutilgan bo'lsa, jamiyatning kuzatuv kengashiga hisobdordir.

3-chizma. . «Chust paxta tozalash» AJning tashkiliy tuzilmasi

4- j a d v a l

“Chust paxta tozalash” AJ ning ishlab chiqarish-xo‘jalik faoliyati
ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar		2012 y.	2013 y.	2014 y.	2014y. 2012 y.ga nisbata n %
Mahsulot hajmi	Ming				
solishtirma baholarda	so‘m	1256321	1456321	3145778	250
joriy baholarda		1355620	1622655	3244568	239
Mahsulot sotishdan	Ming				
olingan sof tuShum	so‘m	1234567	1452513	3040381	246
Mahsulot ishlab	Ming				
chiqarish harajatlari	so‘m	896544	1254633	2166321	241
(tannarx)					
Yalpi foyda	Ming				
	so‘m	338023	197880	874060	258
Asosiy vositalarning	Ming				
o‘rtacha yillik qiymati	so‘m	314725	370257.3	690349.2	219
Fond qaytimi		3.92	3.9	4.4	+0.48
Ish haqi fondi	Ming				
	so‘m	262886	336000	649769	247
Ishlovchilar soni	Kishi	120	125	152	127
O‘rtacha ish haqi	So‘m	182560	224322	356233	195
Fond qaytimi	So‘m	3.92	3.92	4.4	112
Sof foyda	Ming				
	so‘m	63488	71265	122365	192
Asosiy vositalar		20.1	19.2	17.7	-3.4
Rentabelligi, %					

Manba: Korxona ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

4-Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki korxonaning oxirgi uch yillik faoliyati davomida mahsulot ishlab chiqarish xajmi tez sur'atlar bilan o'sib borgan. Agar solishtirma baholarda 2012 yili 1256321 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa 2013yili ortib 1456321 ming so'mni tashkil etgan. Tahlil davrining oxiriga kelib esa bazis yilga nisbatan 250% foizga o'sishga erishilgan. Bu holat korxonada ishlab chiqarish faoliyati yaxshi tashkil etilganligidan darak bermoqda. Sotuv hajmi ushbu davr oxirida 246%ga o'sgan bo'lib marketing faoliyati bo'yicha ishlar muvaffaqiyatli amalga oshirilgan deb xulosa qilish mumkin.

Mahsulot ishlab chiqarish harajatlari ishlab chiqarish xajmi ortgani sari taxlil davrida ortib borgan va 241 %ga oshgan bo'lsada, mahsulotlarni sotishdan olingan sof tuShumning hamda ishlab chiqarish xajmining o'sish sur'atidan ortib ketmagan. Bu albatta ijobiy holat bo'lib, moliyaviy xolatga salbiy ta'sir qilmaydi.

Korxonada ishlovchilar soni yangi ish o'rinlarini yaratish hisobiga ko'payib borgan va tahlil davrida 127%ga ortgan. Shu bilan birga ishlovchilarning o'rtacha oylik ish haqi ham ortib borib 195%ga oshgan.

Tahlil davrida sotishdan olingan sof foyda 2012 yilda 63488 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa 2014 yilga kelib 122365 ming so'mgacha ortgan yoki 192%ga o'sishga erishilgan. Buni ijobiy baholash mumkin. Asosiy vositalarning 1 so'miga to'g'ri keladigan foyda summasi (rentabelligi) 2012 yilda 20.1%, keyingi yillarda esa 3.4 punktga kamaygan. Buni ijobiy baholash mumkin emas. Asosiy vositalarning 1 so'miga to'g'ri keladigan daromad summasida esa Yuqori sur'atlardagi o'sishni kuzatish mumkin. Asosiy vositalarning 1 so'miga to'g'ri keladigan ishlab chiqarilgan mahsulot (fod qaytimi) summasining o'zgarishi ijobiy bo'lib, oxirgi ikki yilda keskin ortgan

Mehnat salohiyati holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar uning qanday ahvolda ekanligini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkichlarni ham o'rganish va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. chunki Shu ko'rsatkichlar orqali mehnat salohiyati qanday ahvolda ekanligini bilish bilan birga ularning o'zgarish dinamikasini,

oboroti va qo'nimsizligi kabi muhim ko'rsatkichlarni ham bilish mumkin. Bozor munosabatlari sharoitida xodimlarning oboroti va qo'nimsizliklari hammuhim ahamiyatga ega, chunki ular ishsizlikningt oldini olish, samaradorlikni oshirish, xodimlar tajribasini oshishini ta'minlash kabi muhim jihatlarni o'zida aks ettiradi.

5-jadval

Mehnat salohiyati holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni aniqlash hisob-kitobi

Ko'rsatkichlar	2010 y	2011 y	2012 y	2012y. 2011y.ga nisbatan, %
Mehnat salohiyatining o'rtacha yillik soni, kishi	120	125	152	127
Oliy ma'lumotli mutaxassislar ning ulushi, % (2q*100/1q)	5	6	7	-
O'rta maxsus ma'lumotlilarning ulushi, %	6	5	7	-
O'rta ma'lumotlilarning ulushi, %	84	86	82	-
To'liqsiz o'rta ma'lumotli xodimlar ulushi,%	5	4	4	-
Ishchilarning ulushi,%	90	91	92	-
Xizmatchilarning ulushi,%	10	9	8	-
Shu korxonada 3 yildan ko'p ishlagan xodimlar soni, kishi	95	98	105	110
Ms. Tung'unligi, koeffitsientida	0.79	0.78	0.69	0.1

Manba: Korxona hisobotlari asosida ishlab chiqilgan

5-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, mexnat salohiyati xolatini ifodalovchi va u bilan bog'liq ko'rsatkichlar juda notekis o'zgarishga uchragan. Masalan mexnat salohiyatining o'rtacha yillik soni 127%ga ortgan, Shu jumladan ishchilar soni hamda ularning ulushi ortgan, oliy va o'rta maxsus ma'lumotlilar ma'lumotlilar soni va ulushi ham ortgan. Bu esa xodimlar malaka darajasini ortganligini bildiradi.

Xodimlar turg'unligining ko'rsatkichlari juda kichik miqdorni tashkil etgan 2012 yili uning usishi oqibatida mexnat salohiyati turg'unligi kamaygan.

Mehnat salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimida ular bilan ta'minlanganlikni xarakterlovchi ko'rsatkichlarning alohida o'ri bor, chunki mehnat salohiyati bilan etarli darajada ta'minlanmasa, har qanday jarayon ham me'yordagidek sodir bo'lmayligi mumkin.

Mehnat salohiyati bilan ta'minlanganlikni ifodalash uchun quyidagi asosiy ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi:

Mehnat salohiyati bilan shtat jadvalining ta'minlanganligi.

mehnat salohiyati sig'imi.

mehnat salohiyatining qurollanganligi.

aylanma kapitallarning mehnat salohiyati bilan ta'minlanganligi.

Ushbu ko'rsatkichlardan amaliyotda foydalanilishini, aniq ma'lumotlarni qo'llagan holda tahlil qilish usullarini ko'rib chiqamiz (6 -jadval).

6-jadval

Mehnat salohiyati bilan ta'minlanganlikni ifodalovchi ko'rsatkichlar hisob-kitobi

Ko'rsatkichlar	2010 y	2011 y	2012 y	O'zgarish 2012 y, 2010 y.ga nisbatan %
1. Mehnat salohiyati soni shtat jadvali bo'yicha, kishi	120	125	152	127
3. Ms. Bilan shtat jadvalining ta'minlanganlik darajasi, %	96	95	100	-
Asosiy vositalarning o'rtacha yillik qiymati	314725	370257.3	690349.2	219
9. Ms.ning qurollanganligi, ming so'm	2622	2962	4541	173
Aylanma kapital	495230	531756	689066	139
10. Aym.ning Ms. bilan ta'minlanganligi, bir million so'm Aym.ga to'g'ri keladigan Ms., kishi	0.24	0.23	0.22	95

Manba: Korxona hisobotlari asosida ishlab chiqilgan

6-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, shtat jadvali bilan ta'minlanganlik darajasi 4% ga ortgan, mehnat sig'imi esa 0.04 kishi/mln.so'mga kamaygan, bu oz bo'lsada ijobiy siljish. Yangi asosiy vositalar

kiritilganligi xajmidan mehnat salohiyatining o'sish sur'ati kam bo'lgani uchun mehnat salohiyatining qurollanganligi ortgan bu juda ijobiy xolat, aylanma kapital bilan ta'minlanganligi esa kamayib ketgan.

2.2. Korxona barqarorligiga ta'sir etuvchi ishlab chiqarish omillari tahlili

Bozorga kirish, o'rganish va unda etakchilik qilish maqsadida amalga oshirilayotgan korxonalar barqarorligini bir kulami, uslublari va ayrim jihatlariga kura keskin farqlanadi. Xar bir tashkilot va korxona uzining bozordagi urni, kelgusi rivojlanish istagida muayyan mahsulotlar barqarorligini amalga oshiradi.

Fan-texnika tarakkiyoti natijalarini ishlab chikarishga keng qo'llash, tovarlarni xayotiylik davrini kiskartirishi, ularning umumiy tarkibi va parametrida sezilarli uzgarishlarga xamda ilgari chikkan modellar barqarorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Fan-texnika tarakkiyotining barqarorlikka ta'siri firmadagi materiallarning texnologiyasini, ishlab chikarishni tashkil qilish xamda boshkarishni doimiy ravishda takomillashtirib borishni takozo kiladi.

Yangi kashfiyotlarni barqarorlik darajasida kullashning ta'siri, ba'zan Shunchalik buyuk bulganki, ilmiy tovarlarni ximoya kiluvchi tashki iktisodiy tizimli chet elning uta barqaror tovarlari okib kelishining kuchayishiga tuskinlik kila olmay kolishi mumkin. Korxona barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni taxlil qilishning xal qiluvchi bo'g'ini – tarmoqdagi raqobatni, uning ta'sir etish kuchini o'rganishdir. (7 – jadval)

1. Agar korxona kuchli raqobat strategiyasini qo'llasa, bu raqobatning kuchayishiga olib keladi.

2. Raqobatlashuvchi firmalar qanday usullarni ko'llashiga qarab tarmoqdagi raqobat qoidalarini belgilaydi, nima qilishi va uni qanday amalga oshirish tadbirlarini aniqlaydi.

Har bir tarmoqda korxona barqarorligiga ta'sir etuvchi quyidagi omillar mavjud buladi:

7– jadval

Asosiy iqtisodiy omillarning strategik ahamiyati

№	Omillar	Strategik ahamiyati
1	Bozor xajmi	Kichik bozorlar yirik yangi raqobatchilarni jalb qilmaydi. Yirik bozorlar yangi kompaniyalarni jalb qiladi.
2	Bozorning o'sish sur'atlari	Bozorni o'sish sur'ati yuqori bo'lsa, bozorga kirish engil bo'ladi. O'sish sur'ati past bo'lsa, bozordan zaif firmalar chiqib ketadi.
3	Ishlab chiqarish quvvati ortiqchaliga yoki etishmasligi	Ishlab chiqarish quvvati ortiqcha bo'lsa, baho va foyda darajasi pasayadi va aksincha.
4	Tarmoqning foydalilik darajasi	Foydalilik darajasi yuqori bo'lsa, bozorga yangi firmalar keladi. Past bo'lsa firmalar soni kamayadi.
5	Tarmoqqa kirish va chiqish to'sqinlari	To'sqinliklar yuqori bo'lsa, ular mavjud firmalarni himoya qiladi, past bo'lsa yangi firmalar ochilishiga olib keladi.
6	Baho xaridorlar uchun eng muhim omil	Xaridorlarning ko'pchiligi minimal bahoda xarid qiladi.
7	Standartlashgan tovarlar	Xaridorlar ustunlikka ega, chunki ularda sotuvchini tanlash imkoni ko'proq bo'ladi.
8	Texnologik o'zgarishlarning tezligi	Tavakkalchilik darajasi oshadi; investitsiyalar tez ma'naviy eskirish hisobidan samarali bo'lmasligi mumkin.
9	Zarur sarmoya hajmlariga talab	Xavf – xatar darajasi oshadi. Vaqtni hisoblash muhim ahamiyatga ega buladi. Tarmoqqa kirish va undan chiqish to'siqlari mavjud bo'ladi.
10	Vertikal integratsiya	Kapital hajmiga talab oshadi. Barqarorlik va ishlab chiqarish xarajatlari darajasi to'liq va qisman integratsiyalashgan va integratsiyalashmagan firmalardan keskin farq qiladi.
11	Ishlab chiqarish miqyosidagi iqtisod	Xarajatlar barqarorligiga erishish uchun zarur bozor ulushini ko'paytirish lozim.
12	Mahsulot turlarini tez – tez yangilanishi	Tovarning hayotiy sikli qisqaradi, raqobatchilar uchun oldinga chiqib olish xavf – xatari tug'iladi.

Manba: A.Qo'chqorov, X.Toshmatov, J.Isroilov "Menejment strategiyasi" O'quv qo'llanma. "Iqtisodiyot va huquq dunyosi", Toshkent – 2011 y. 81-bet.

- korxonalar soni ko'paysa, ularning ishlab chiqarish quvvatlari va ishlab chiqarish xajmi bir xil bo'lsa, raqobat kuchayadi. Undan tashqari raqobatchilar soni qancha ko'p bo'lsa, yangi, nufuzli strategik choralar vujudga kelishi ehtimoli oshadi. Bunday sharoitlarda bir yoki bir nechta korxonalar ustunlik qilish imkoniyatiga ega emasdir;

Raqobatning ikkita tamoyili katta ahamiyatga egadir:

- mahsulotga talab sekin oshsa, raqobat kuchayadi. Tez rivojlanayotgan bozorda joy hammaga etadi. Bu sharoitda korxona o'z resurslarini kengayib borayotgan talabni qondirishga yo'naltiradi, boshqa korxonalarning xaridorlarini o'ziga jalb qilishga intilmaydi. Bozorda talab keskin tushib ketsa ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan yoki ortiqcha ishlab chiqarish quvvatiga ega korxonalar baholarni pasaytirib, sotish hajmini oshirishga harakat qiladi. Ularning maqsadi, zaif va samarasiz korxonalarni tarmoqdan chetlashtirishdir. Natijada, tarmoqda bir nechta kuchli o'ringa ega korxonalar vujudga keladi;

- raqobat kuchayadi, qachonki tarmoqdagi xo'jalik yuritish sharoitlari korxonaning bahosini pasaytirish yoki sotish xajmini ko'paytirishga yo'naltirilgan usullarni qo'llashga majbur etsa. Doimiy xarajatlar har qanday sharoitda ham yalpi xarajatlarning sezilarli ulushini tashkil etadi. Lekin mahsulot birligining qiymati ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq yoki unga yaqinroq foydalanilganda kamayadi. Korxona ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanmasa mahsulot birligining qiymati oshadi. Talab kamayganda ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasi kamayadi. Mahsulot qiymatining o'sishi bilan korxonalar yashirin bitimlar tuzib narxni pasaytiradi. Bu esa raqobat kuchayishiga olib keladi;

- xaridorlar mahsulotning bir turini iste'mol qilishdan boshqa turiga o'tishi uchun kam xarajat qilsa raqobat kuchayadi. Bu xarajatlar kam bo'lsa, korxona boshqa korxonaning xaridorlarini o'ziga jalb qilishga intiladi, xarajatlar yuqori bo'lsa bunday harakatlardan korxona voz kechadi;

- raqobat bir yoki bir nechta korxonalar o'zining bozor ulushidan qoniqish hosil qilmaganda kuchayadi va ular ulushini raqobatchilar hisobidan ko'paytirishga harakat qiladi. Mavqei pasayib ketayotgan yoki moliyaviy qiyinchiliklarga uchrayotgan korxonalar tajovuzkor siyosat yuritib, mayda firmalarni sotib oladilar. Mahsulotning yangi turini joriy etadilar, reklama xarajatlarini ko'paytiradilar, maxsus baholarni belgilaydilar va hokazo. Ushbu harakatlar raqobatni kuchaytiradi;

- raqobat yangi strategik qarorlar qabul qilinishiga, foyda olishning o'sish suratiga mos ravishda kuchayadi. Kutilayotgan foyda darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, boshqa korxonalar ham Shunday strategiyani qo'llash ehtimolligi oshadi. Foyda xajmi raqobatchilar qanchalik tez harakat qilishiga bog'liq. Boshqa korxonalar kechikib javob qaytarsa yoki umuman javob qaytarmasa, birinchi bo'lib yangilikni joriy etgan korxona uzoq muddat davomida yuqori foyda olib, ustuvor mavqeiga ega bo'lib qolishi mumkin;

- raqobat tarmoqdan chiqib ketish to'sqinliklari kuchaygan paytda yuqori bo'ladi. Xarajatlar yuqori bo'lganda, korxona hatto kam foyda olsa yoki zarar ko'rsa ham tarmoqda qolishga intiladi;

- korxonalarning ustuvor yo'nalishlari, strategiya, resurslari, rahbarlarning shaxsiy xususiyatlari, mamlakatlarning o'ziga xosligi qanchalik bir – biridan farq qilsa raqobat kuchayadi. Ayniqsa, yangi xorijiy korxonalarni bozorga kirishi bu jarayonning asosiy omilidir;

- boshqa tarmoqlarda faoliyat ko'rsatadigan korxonalar mazkur tarmoqdagi xonavayron firmani sotib olib, uni etakchi firmaga aylantirish harakatini boshlasa, raqobat kuchayadi.

- Tovarlarning barqarorlik darajasi bir kancha omillar ta'sirida buladi. Ularning ayrimlari ijobiy, ayrimlari salbiy, ba'zilar uzok vaqt, ba'zilar qisqa vaqt, ayrimlari to'gridan-to'g'ri (bevosita), ayrimlari bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Barqarorlik darajasini ta'minlan uchun korxonalar mulkining tarkibini o'rganish va uni ko'paytirish yo'llarini aniqlash xo'jalik faoliyatining tahlilida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, balansga qarab korxona mol-mulki va boyligining

tarkibini kuzatish, sof mablagʻ holatini aniqlash, imkoniyat meʼyorini oʻlchashga yordam beradi. Odatda, korxona mablagʻlariga asosan vositalar va oborotdan tashqari aktivlar hamda material (meʼyorlashtirilgan) aylanma pul mablagʻlari kiradi. Ularning miqdori hissadorlik, hamkorlik, kichik va boshqa korxonalarning katta-kichikligiga, ixtisoslashtirish va bozor sharoiti raqobatlariga bardoshligiga bogʻliqdir.

Barqarorlik darajasini tahlilining muhim xususiyatlaridan biri korxona mulki, zaxiralar va xarajatlarni har tomonlama oʻrganishdir. Bunday mablagʻlar tarkibiga ishlab chiqarish zaxiralari, yaʼni xomashyo va materiallar, sotib olingan yarim fabrikatlar va komplektlovchi buyumlar, konstruksiya va detallar, ikkilamchi materiallar va oʻrnatilgan asbob-uskunalar, ehtiyot qismlar, parvarish va boquvdagi chorva mollari, urugʻ va em-xashak, arzon baholi va tez eskiruvchi buyumlar va boshqalar kiradi.

8- j a d v a l

Korxonaning buxgalteriya balansini aktiv moddalarining tahlili

Mol-mulkning tarkibi	2011 yilga		2012 yilga		Oʻzgarishi (+,—)		
	Summa, ming soʻm	Salmogʻi, %	Summa, ming soʻm	Salmogʻi, %	Summa, ming soʻm	Salmogʻi, %	2011 yilga nisbatan oʻsishi.%
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2 100
1. Uzoq muddatli aktivlar	186790	25,99	203491	22,80	+ 16701	-3,19	+8,94
2. Joriy aktivlar Shu jumladan:	531756	74,01	689066	77,20	+157310	+3,19	+29,58
A) Tovar-moddiy zaxiralari	470833	65,52	531450	59,54	+60617	-5,98	+ 12,87
B) Pul mablagʻlari va qisqa muddatli qoʻyilmalar	7657	1,08	9491	1,07	+ 1834	-0,01	+23,95
V) Debitorlar	53266	7,41	148125	16,59	+94859	+9,18	+ 178,08
Balans aktivining JAMI	718546	100,0	892557	100,0	+174011	-	+24,22

Manba: Korxona maʼlumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Quyidagi jadvalda korxona mulkining hajmi va tarkibi keltirilgan. Uni tuzishda balans ma'lumotlaridan foydalanib, sof, ishlatishga layoqatli boyliklar holati o'rganiladi. Keltirilgan ma'lumotlar balansning jami summasiga teng bo'ladi.

8-Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, biz tahlil qilayotgan «Chust paxta tozalash» AJ da o'rganilayotgan joriy davrda jami aktivlar summasi 174011 ming so'mga yoki 24,22 % ga ko'paygan. Aktivlarning ko'payishini ijobiy baholagan holda, ma'lumotlarga e'tibor qiladigan bo'lsak, aktivlarning ko'payishi asosan joriy aktivlarning 157310 ming so'mga ortganligi hisobiga bo'lgan. Korxonaning uzoq muddatli aktivlari ham 16701 ming so'mga ortganligini ijobiy baholamoq lozim. Joriy aktivlarning tarkibini o'rganadigan bo'lsak, joriy 2012 yilda 2011 yilga nisbatan tovar-moddiy zaxiralar 12,87 % ga ko'paygan, ya'ni bu 60617 ming so'mni tashkil etadi. korxonaning debitorlik qarzlari ham 2012 yilga kelib 178,08 % ga yoki 94859 ming so'mga ko'payganligini salbiy baholamoq kerak.

Chunki, debitorlik qarzining bunday tartibda ortib borishi korxona aylanma mablag'larining aylanishini sekinlashtiradi, to'lov qobiliyatining yomonlashuviga olib keladi. Korxona aktivlari tarkibida asosiy salmoqni tovar-moddiy zaxiralari egallamoqda, ya'ni u 60 % ga yaqin aktivlar summasini tashkil etmoqda. Bu Shundan dalolat beradiki, korxonada me'yordan ortiqcha tovar-moddiy zaxirasi yaratilganligini hamda uning natijasida korxona joriy aktivlarining aylanishi sekinlashishini ko'rsatmoqda. korxona ma'muriyati mavjud aktivlardan unumli foydalanish choralarini ko'rishi lozim deb hisoblaymiz.

Bozor sharoitida aylanma mablag'lar, zaxiralar va tugallanmagan ishlab chiqarish hajmi eng kam, sof faoliyat ko'rsatadigan sharoitiga etarli bo'lishi lozim. Tahlilda esa balans ma'lumotlari va materiallarni hisoblovchi schyotlardan foydalaniladi.

Aylanma aktivlar aylanuvchanligi deganda, ularning pulga aylanish tezligi tushuniladi. Aylanma aktivlar aylanuvchanligi koeffitsienti joriy aktivlarning

moddiy aktivlar va debitorlik qarzlarga bo'lgan nisbati bilan aniqlanadi. Bu ko'rsatkichlar bevosita korxonaning bozordagi faolligini tavsiflaydi. Aylanma kapitalning aylanuvchanligi korxona faoliyatining samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkich bo'lib, u asosda biznesni boshqarishda resurslar cheklanganligi va ulardan unumli foydalanish darajasi tahlil qilinadi va uning muhim yo'nalishlari belgilanadi. Aylanma kapitaldan samarali foydalanishning muhim yo'nalishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mahsulot (bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat)lar ishlab chiqarish va sotish hajmini o'stirish;
- mahsulot (bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat)larni 1 gg' iste'molchilarga etib borishi va ular bo'yicha hujjatlar aylanishini tezlashtirish;
- aylanma kapital bo'yicha me'yoriy zaxiralar saqlanishiga amal qilish;
- aylanma kapitalning me'yordan ortiqchaligini maqsadli boshqarishni yo'lga qo'yish (mollarni imtiyozli shartlarda sotish, ijaraga berish va hokazolar);
- aylanma kapitalni qayta baholashni balans tuzish sanasiga hisobga olish va to'g'ri belgilash;
- aylanma kapitalni hisobdan chiqarishning xalqaro usullaridan foydalanish;
- korxonaning hisob siyosatini, shuningdek, aylanma kapitalini baholash usulini belgilashda tarmoq rivoji va texnologik jarayonlarning murakkabligiga ahamiyat berish;
- tugallanmagan ishlab chiqarishni to'g'ri baholash;
- aylanma kapital normativini belgilash;
- aylanma kapital aylanishini tezlashtirish maqsadida tovar va moddiy boyliklarni sotish bo'yicha hisob-kitoblarning zamonaviy shakllaridan foydalanish;
- mahsulotlarni markazlashgan holda sotib olish, sotuvchi va sotib oluvchining monopolligini cheklash;
- moddiy aylanma kapitaldan samarali foydalanishda texnik va texnologik yangilanishni ta'minlash va hokazolar.

Moliyaviy tahlilning muhim qismini aylanma kapitaldan samarali foydalanganlikni o'rganish egallaydi, bunda, aylanma kapital ayniqsa, ishlab chiqarish zaxiralari, tugallanmagan ishlab chiqarish, tayyor mahsulot, debitorlik qarzlari, pul va valyuta kapitali, qimmatli qog'ozlar harakatini o'rganish muhimdir.

9-Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, biz tahlil qilayotgan «Chust paxta tozalash» AJ da joriy yilda mahsulotlarni sotishdan olingan sof tuShum miqdori 1587868 ming so'mga ortgan. Bunga mos ravishda tovar-moddiy zaxiralarining qiymati ham 60617 ming so'mga o'sgan.

9-j a d v a l

Korxonaning aylanma kapitalini aylanishi tahlili

Ko'rsatkichlar nomi	2013 yili	2014yili	Farqi
1	2	3	4=3-2
1. Mahsulot (ish, xizmat)larni sotishdan olingan sof tuShum, ming so'mda	1452513	3040381	+ 1587868
2. Jami tovar — moddiy zaxiralari, ming so'mda	470833	531450	+60617
3. Tovar modddiy zaxiralarining (aylanma kapitalning) aylanish koefitsienti (1\2)	3,085	5,721	+2,636
4. Tovar moddiy zaxiralarining (aylanma kapitalning) aylanish davri, kun hisobida	116,7	62,9	-53,8
5. Aylanish salmog'i koefitsienti (2\1)	0,324	0,175	-0,149
6. Aylanishni tezlashishi yoki sekinlashishidan kapitalning bo'shashganligi (-) yoki qo'shimcha (+) jalb qilinganligi:	X X	X X	
a) kun hisobida			-53,8
b) summada, ming so'mda $-53 \cdot \frac{3040381}{360}$			-454368,02

Manba: Korxona ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Bularning natijasida tovar-moddiy zaxiralarining aylanish koeffitsienti o'tgan yilgi 3,085 koeffitsientdan hisobot yiliga kelib 5,721 koeffitsientga ko'tarilgan. Aylanish davri esa o'tgan yilga nisbatan 53,8 kunga qisqargan, ya'ni tezlashgan. Korxonaning tovar-moddiy zaxiralari aylanishining tezlashishi natijasida korxona oborotidan kapitalning bo'shashishi 454368,02 ming so'mni tashkil etgan. Bunday natijalarni korxona uchun ijobiy baholamoq lozim.

Aylanma kapitalning aylanishi va ularning samaradorligiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- mahsulot (bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat)larni sotishdan olingan sof tuShum summasining o'zgarishi;
- moddiy aylanma kapitalining o'rtacha yillik qiymatining o'zgarishi va hokazo.

Aylanma kapitalning aylanishini tahlil qilganda quyidagi ko'rsatkichlar aniqlanadi:

$$a) \text{ aylanish koeffitsienti} = \frac{\text{mahsulot (ish, xizmat)lar sotishdan sof tuShum}}{\text{tovar-moddiy zaxiralari}}$$

$$b) \text{ aylanish kuni} = \frac{\text{tovar-moddiy zaxiralari} \times \text{xisobot davr kuni (360)}}{\text{mahsulot (ish, xizmat)lar sotishdan sof tuShum}}$$

$$v) \text{ aylanish salmog'i koeffitsienti} = \frac{\text{tovar-moddiy zaxiralari}}{\text{mahsulot (ish, xizmat)lar sotishdan sof tuShum}}$$

Bu koeffitsientlardan tashqari aylanma kapitalning samaradorligini aniqlash maqsadida har bir yoki ming so'mlik zaxira va xarajatlar hisobiga olingan yalpi mahsulot, sof tuShum va hisobot yilning sof foydasi kabi ma'lumotlar ham tahlil etiladi.

Barqarorlik darajasini ta'minlan uchun korxonaning aylanma kapitalini qoplashga korxonaning o'z kapitali etarli yoki etishmasligi ham o'rganiladi.

Balans ma'lumotlariga qarab korxonaning aylanma kapitali qanday manbalar hisobiga tashkil etilganligi o'rganiladi. Bunday tahlilning zarurligi Shundaki, korxonalarning moliyaviy mustaqilligi, barqarorligi, kredit olishga layoqatliligini aniqlashda o'zlik manbalar bilan ta'minlanganlik ko'rsatkichi muhim ahamiyatga egadir. Quyidagi jadvalda zaxira va xarajatlarni qoplashga o'zlik manbalarning etarliligini aniqlash uslubi keltirilgan.

10-j a d v a l

Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli manbalar bilan ta'minlanganlikning tahlili, (ming so'mda)

Ko'rsatkichlar	2011 yil	2012 yil	Farqi
1	2	3	4
1. O'z mablag'larining manbalari	460499	729410	+268911
2. Uzoq muddatli aktivlar	186790	203491	+ 16701
3. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli o'z manbalari (1-2)	273709	525919	+252210
4. Uzoq muddatli kredit va qarzlar	-	-	-
5. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli o'zlik va uzoq muddatli qarz manbalari (3+4)	273709	525919	+252210
6. Qisqa muddatli kredit va qarzlar .	258047	163147	-94900
7. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli jami manbalar (5+6)	531756	689066	+157310
8. Tovar-moddiy zaxiralarning jami	470833	531450	+60617
9. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga o'z manbalarining etarliligi (+) yoki etishmasligi (-), (3-8)	-197124	-5531	-191593
10. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga o'z va uzoq muddatli qarz manbalarining etarliligi (+) eki etishmasligi (-), (5-8)	-197124	-5531	-191593
11. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga jami manbalarning etarliligi (+) eki etishmasligi (-)(7-8)	+60923	+157616	+96693

Manba: Korxona ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Mazkur 10-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, biz tahlil qilayotgan «Chust paxta tozalash» AJ da hisobot yili boshiga nisbatan 2012 yilda 268911 ming so'mga o'z mablag'lari manbalari ko'paygan. korxonaning uzoq muddatli kapitali esa 2011 yilga nisbatan 16701 ming so'mga ortgan. Buning natijasida

korxonada joriy 2012 yilga kelib tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli o'zlik manbalari hajmi 252210 ming so'mga ko'paygan. O'zlik manbalarining ko'payishini ijobiy holat sifatida baholamoq lozim.

Korxonada 2011 yilda va 2012 yilda uzoq muddatli majburiyatlari bo'lmagan. Qisqa muddatli majburiyatlari esa 2011 yilda 258047 ming so'm bo'lgan bo'lsa, 2012 yilga kelib 163147 ming so'mni tashkil etgan, ya'ni qisqa muddatli majburiyatlari 94900 ming so'mga kamaygan. Bunday holat esa korxonaning tovar-moddiy zaxiralarini qoplashga tegishli manbalarini qisqarishiga ta'sir etgan. Mazkur korxonada tovar-moddiy zaxiralari hajmi birmuncha yuqori bo'lganligi uchun joriy 2011 yilda ham, 2012 yilda ham tovar-moddiy zaxiralarini qoplashga o'z manbalari hamda o'z va uzoq muddatli qarz manbalari 191593 ming so'mga etarli bo'lmagan. Faqatgina qisqa muddatli majburiyatlar hisobigagina tovar-moddiy zaxiralarini qoplashga jami manbalar 96693 ming so'mga ortiqcha (etarli) bo'lgan. Bundan ko'rinadiki, korxonaning moliyaviy barqarorligi joriy yilning boshida ham, 2012 yilda ham nobarqaror holatda bo'lgan. Bunday natijalar bozor iqtisodiyoti sharoitida unchalik yaxshi natija deb hisoblanilmaydi. Shu sababli ham, korxona ma'muriyati moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Umuman olganda korxonaning moliyaviy barqarorligi 2011 yilga nisbatan 2012 yilda biroz bo'lsada yaxshilanganligini ko'rishimiz mumkin.

Asosiy vositalarni ifodalovchi ko'rsatkichlar iqtisodiy salohiyat ko'rsatkichlari ichida barqarorlik darajasini ta'minlashda ma'lum darajada o'z o'rniga ega. Ushbu vositalarga xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ancha mablag'i jalb qilingan bo'ladi. Mazkur mablag'larning qaytimi jalb qilingan bo'ladi. Mazkur mablag'larning qaytimi asosiy vositalardan samarali foydalanish evaziga amalga oshiriladi.

Asosiy vositalar samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarining tasnifi quyidagi jadvalda keltirilgan (11-jadval).

Asosiy vositalardan (Av) foydalanish samaradorligi darajasidan umuman ishlab chiqarish samaradorligi kelib chiqadi. Asosiy vositalardan qanchalik ko‘p foydalansa, Shunchalik ko‘p mahsulot chiqariladi, uning tannarxi arzonlashadi, mehnat samaradorligi, foyda va rentabellik yuqori bo‘ladi.

11-jadval

Asosiy vositalar samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar¹³

Ko‘rsatkichlarning nomi	Nimani ifodalashi (mazmuni)	Aniqlanish formulasi
1. Av. Rentabelligi	Av. O‘rtacha qiyma-tiga nisbatan	$SF*100 / Av_{o'r}$
2. Av. Daromadliligi	Av. o‘rtacha qiymatiga necha foiz daromad to‘g‘ri kelishini ko‘rsatadi	$D*100/Av$
3. Av. Natijaviyligi(fond qaytimi)	1 so‘m Av. o‘rtacha qiymatiga qancha miqdorda natijaviy ko‘rsatkichning (sotilgan mahsulot, tovar mahsuloti, tovar oboroti va h.k.) to‘g‘ri kelishini ifodalaydi	Q/Av

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlarga: Av mahsuldorligi, Av daromadliligi, Av rentabelligi, mashina va uskunar quvvatlaridan foydalanish koeffitsienti kiradi.

1. Av. rentabelligi asosiy vositalarning 1 so‘miga to‘g‘ri keladigan foyda summasini ifodalaydi. U sof foydaning asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymatiga nisbati bilan quyidagicha aniqlanadi:

$$Raf = SF*100 / Av_{o'r},$$

bunda:Raf – asosiy vositalar rentabelligi;

¹³ Abdukarimov I.T. va boshqalar. Korhona iqtisodiy salohiyati tahlili. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2010, – 256 b.

SF – sof foyda.

2010 yil $63488 * 100 / 314725 = 20.1\%$

2011 yil $71265 * 100 / 370257.3 = 19.2\%$

2012 yil $122365 * 100 / 690349.2 = 17.7\%$

2. Asosiy vositalar daromadliligi

$$Av.d = D * 100 / Av$$

2010 yil $338023 * 100 / 314725 = 107\%$

2011 yil $197880 * 100 / 370257.3 = 53\%$

2012 yil $874060 * 100 / 690349.2 = 126\%$

3. Asosiy vositalar natijaviyligi (fond qaytimi).

Bozor munosabatlari sharoitida sotilgan mahsulot hajmi xo'jalik faoliyatini to'la hajmda aks ettiradi. Foyda va rentabellik kabi korxonaning moliyaviy holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar ham ushbu ko'rsatkichlarga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun Av. mahsuldorligini ishlab chiqarilgan mahsulot bo'yicha emas sotilgan mahsulot hajmi bo'yicha aniqlash to'g'ri bo'ladi. Buning uchun quyidagi formula tavsiya etiladi:

$$Av_m = S / Av_o'r,$$

bunda: S – sotilgan mahsulot hajmi.

2010 yil $1234567 / 314725 = 3.92$

2011 yil $1452513 / 370257.3 = 3.9$

2012 yil $3040381 / 690349.2 = 4.4$

2.3. Korxonaning moliyaviy barqarorligi ko'rsatkichlari tahlili

Barqarorlikni ta'minlashda korxonalarning moliyaviy mustahkamligi (barqarorligi) tahlili muhim hisoblanadi. Iktisodiy adabiyotlarning ko'pchiligida moliyaviy mustahkamlikka (barqarorlikka) va balans likvidligiga bir xil ta'rif

berishadi va aniqlanayotgan ko'rsatkichni yoki moliyaviy mustahkamlik yoki balans likvidligi, ya'ni korxonalarning olingan qarzlarni qaytarib berish qobiliyatiga egalik deb tushuniladi. Moliyaviy mustahkamlik va balans likvidligi — bu o'z mazmuniga ega bo'lgan ikki xil moliyaviy ko'rsatkichlar bo'lib, korxonalar moliyaviy faoliyatini har xil nuqtai nazardan ifodalaydi. E.Akromovning «Korxonalarning moliyaviy holatining tahlili» deb nomlangan o'quv qo'llanmasida shunday deyiladi:

Moliyaviy mustahkamlik ko'rsatkichi kompleks sifatidagi ko'rsatkich bo'lib, u:

- korxonalarning murakkab bozor munosabatlari davrida ishlab chiqarishni saqlanib qolish imkoniyatini;
- korxona mablag'laridan erkin ravishda foydalanish imkoniyatini;
- ishlab chiqarishni to'xtatmasdan, mahsulot sotish imkoniyati borligini;
- korxonalar faoliyatining umumiy mustahkamligini;
- korxonalar faoliyatiga to'g'ri boshqaruvlik qilinayotganligini;
- korxonalarda mavjud moliyaviy resurslarni bozor munosabatlarining talablariga javob berishligini;
- korxonalarning zaxira va xarajatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qoplovchi manbalar borligi darajasini ko'rsatadi.

Demak, moliyaviy mustahkamlik korxonalar moliyaviy resurslarining shakllanishi va ulardan foydalanish bilan aniqlanadi. Korxonaning moliyaviy barqarorligiga korxonalarning butun xo'jalik, ishlab chiqarish faoliyatining hamma yo'nalishlari ta'sir qo'rsatadi. Unga ham ichki, ham tashqi omillar, shart-sharoitlar ta'sir etadi.

Ichki omillar sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

- korxonada ishlab chiqarishning barqarorligi;
- ishlab chiqarishni tashkil qilish;
- ishlab chiqarishni boshqarish;
- korxona ustav jamg'armasining hajmi;

- korxona xarajatlari va daromadlarining nisbati;
- o'zlik mablag'larining manbalari va korxona majburiyatlarining nisbati;
- korxona aylanma mablag'lari tarkibi.

Korxonalar o'z faoliyati davomida boshqa xo'jalik sub'ektlari bilan iqtisodiy aloqalarda bo'lar ekan, korxonalar moliyaviy barkarorligiga tashki omillar xam ta'sir etadi. Bunday omillar tarkibiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- korxonaning tovarlar bozoridagi holati;
- korxonaning eksport va import aloqalari;
- korxonaning boshqa korxonalar bilan ishga doir aloqalarda aktivligi;
- bank organlari, debitor va kreditor korxonalar bilan aloqalar;
- respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosat, soliq, narx-navo va moliya, bank siyosati, texnika, texnologiya siyosati.

Shunday qilib moliyaviy mustahkamlikka korxona ichidagi va undan tashqaridagi vaziyat, omillar, shart-sharoitlar ta'sir ko'rsatar ekan, bundan ko'rinadiki, moliyaviy mustahkamlikning darajasi korxonalarning hozirgi va kelgusidagi faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, moliyaviy mustahkamlikning darajasiga binoan korxonada quyidagi muammolar echiladi:

- korxona xodimlariga o'z vaqtida ish haqi to'lab turish;
- ta'minlovchi va iste'molchi korxonalar bilan iqtisodiy aloqalarni kerakli darajada olib borish;
- banklardan olingan kreditlarni o'z vaqtida qaytarib turish;
- davlat bYudjetiga tegishli soliq va to'lovlarni o'z vaqtida o'tkazib turish;
- boshqa korxona va tashkilotlardan olingan qarzlarni o'z vaqtida qaytarib turish;
- korxona xodimlarini moddiy rag'batlantirib borish;
- korxona jamoasining sotsial rivojlanishini ta'minlash;
- korxonani texnikaviy darajasini ko'tarib turish.

Demak, moliyaviy mustahkamlik bir qancha omillar, shart-sharoitlar ta'sirining yakuni bo'lib, u o'z navbatida korxona faoliyatining ko'p tomonlariga ta'sirini ko'rsatar ekan.

Ma'lumki, korxonalar moliyaviy resurslarining shakllanish, taqsimlanish va foydalanish samaradorligi ularning umuman moliyaviy holati bo'lsa, moliyaviy mustahkamligi korxonalar faoliyatini faqat bir shaklini, yo'nalishini ifodalaydi.

Moliyaviy barqarorlik bu — korxonalarning moliyaviy holatini zaruriy bir xil darajada turishini, pasaymasligini ifodalaydi.

12- j a d v a l

Moliyaviy koeffitsientlar tahlili

Qo'rsatkichlar	2013 yilga	2014 yilga	O'zgarishi (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti	0,641	0,817	+0,176
2. To'lov qobiliyati koeffitsienti	2,061	4,223	+2,162
3. Qarz va o'z mablag'lari o'rtasidagi nisbat koeffitsienti	0,560	0,223	-0,337
4. Zaxira va xarajatlarni o'z manbalari bilan qoplanganlik koeffitsienti	0,978	1,372	+0,394
5. Mablag'larning chaqqon harakatchanlik koeffitsienti	0,594	0,721	+0,127

Manba: Korxona ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Moliyaviy mustahkamlik albatta, nisbiy ko'rsatkichlar, zaxiralar va xarajatlar hamda ularni qoplovchi manbalar nisbati bilan aniqlanishi lozim. Zaxira va xarajatlar bilan ularni qoplovchi manbalar o'rtasidagi absolyut farq esa — moliyaviy mustahkamlikni ko'rsatmaydi. Ulardan faqat moliyaviy mustahkamlikni aniqlash uchun axborot bazasi sifatida foydalaniladi.

Bozor sharoitida moliyaviy barqarorlik va to'lovga qobiliyatlilik korxonaning muhim iqtisodiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik

balansdagi ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Undagi ko'rsatkichlarni bir-biri bilan taqqoslab, mablag'lar o'rtasidagi nisbat va o'zaro bog'lanish aniqlanadi. Korxonaning moliyaviy barqarorligini belgilovchi eng muhim ko'rsatkichlar quyidagilardan iboratdir.

Yuqoridagi 12-jadval ma'lumotlariga ko'ra, «Chust paxta tozalash» AJning moliyaviy ahvoliga to'g'ri baho berish uchun buxgalteriya balansiga asoslangan holda moliyaviy koeffitsientlardan foydalanamiz. Shunga ko'ra, korxonaning moliyaviy mustaqillik koeffitsienti 2013 yilga nisbatan 0,176 koeffitsientga yoki 17,6 % ga o'sgan. To'lov qobiliyati koeffitsienti 2013 yilga nisbatan 2,162 koeffitsientga o'sgan. Mazkur koeffitsientlarning bunday tartibda o'zgarishi korxonaning moliyaviy holatini joriy 2013 yilga nisbatan 2014 yilda birmuncha yaxshilanib borayotganligidan dalolat beradi. Bundan tashqari korxonada majburiyatlarning o'z mablag'lariga nisbatan ulushining pasayganligini ham ijobiy baholamoq lozim, ya'ni bu korxona majburiyatlarining qisqarganligidan dalolatdir. Mablag'lar harakatchanligi esa 2013 yilga nisbatan 2014 yilda 0,127 koeffitsientga o'sgan. Bu esa korxonada aylanma mablag'larga bo'lgan talabni yanada to'laroq qondirib borish imkonini beradi. Umuman olganda korxona ma'lumotlari asosida uning moliyaviy koeffitsientlari o'rganilganda, ushbu koeffitsientlarning o'zgarishi ijobiy bo'lgan. Bozor sharoitida moliyaviy barqarorlik va to'lovga qobiliyatlilik korxonaning muhim iqtisodiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik balansdagi ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Moliyaviy barqarorlik bu — korxonalarning moliyaviy holatini zaruriy bir xil darajada turishini, pasaymasligini ifodalaydi.

Moliyaviy mustahkamlik albatta, nisbiy ko'rsatkichlar, zaxiralar va xarajatlar hamda ularni qoplovchi manbalar nisbati bilan aniqlanishi lozim. Zaxira va xarajatlar bilan ularni qoplovchi manbalar o'rtasidagi absolyut farq esa — moliyaviy mustahkamlikni ko'rsatmaydi. Ulardan faqat moliyaviy mustahkamlikni aniqlash uchun axborot bazasi sifatida foydalaniladi.

III bob. Sanoat korxonalari barqarorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari

3.1. Korxona to'lov qobiliyati oshirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari

Korxonalar ko'p turdagi iqtisodiy aloqalarni, jumladan, xomashyo va materiallar sotib olish, tayyor mahsulotlarni sotish bilan bog'liq bo'lgan hisob-kitoblarni bajaradi. Shuningdek, davlat byudjeti, moliya, bank, sug'urta va kreditorlar bilan munosabatda bo'linadi. Ularga hisob berishni belgilangan muddatda amalga oshirish, moliyaviy tartib intizomiga rioya qilish katta ahamiyatga ega.

To'lov qobiliyati deyilganda, xo'jalikning muddati kelgan to'lov majburiyatlarni bajarish uchun zurur bo'lgan mablag'larning etarli yoki kamchiligini aniqlash tushuniladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning to'lov qobiliyatiga ega bo'lishi muhim va bu uning o'z vaqtida zarur bo'lgan qarzlarni qaytarish imkoniyatlarini belgilaydi. Korxona balansi ma'lumotlarga asoslanib, to'lov qobiliyatining qay ahvoldaligi hisoblanadi. Buning uchun, korxonaning to'lash uchun zarur bo'lgan mablag'lari bilan qarz majburiyatlarini solishtirish mumkin.

To'lov mablag'lariga pul mablag'lari, jo'natilgan tovar va mahsulotlar qiymati (hali pul kelib tushmagan), debitor sotishdagi tuShum va boshqalar kiradi. Shuningdek qisqa muddatga olingan ssudalar ham vaqtincha to'lov majburiyatlarni amalga oshirish uchun manba bo'lishi mumkin. Qimmatli qog'oz, aksiya, obligatsiya sotishdan olingan mablag' va qo'shimcha korxonalarda qatnashishdan kelgan daromadlar ham to'lov majburiyatlarini bajarishdagi manba bo'lishi kerak. To'lov majburiyatlariga mol etkazib beruvchi va pudratchilarga, byudjet va sug'urtaga, mehnat haqi, turli xil kreditorlarga bo'lgan va boshqa turdagi qarzlari kiradi. Korxonaning ma'lum bir kundagi to'lov qobiliyatini aniqlash uchun shu muddatdagi to'lov majburiyatlari bilan mablag'lar solishtiriladi.

To'lov qobiliyatining tahlili

To'lash uchun mablag'lar	Satr raqami	2014 yil oxiriga summasi, ming so'm	To'lov qarzlari	Satr raqami	2014 yil oxiriga summasi, ming so'm
1. Pul mablag'lari, ya'ni kassadagi va hisob raqamidagi pul mablag'lari	330-340	9374	1. Mol etkazib beruvchi va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar (qarzlari)	610	90387
2. Valyuta mablag'lari	350	117	2. Byudjetga to'lovlar bo'yicha karzlari	680	400
3. Qisqa muddatli investitsiyalar, boshqa pul mablag'lari va joriy aktivlar	360-380	12011	3. Soliq va majburiy to'lovlar bo'yicha kechiktirilgan majburiyatlar	650	
4. Tayyor mahsulot	170	167464	4. Mulkiy va shaxsiy sug'urta bo'yicha qarzlari	700	
5. Debitorlik qarzlari	210	148125	5. Maqsadli davlat jamg'armalariga to'lovlar bo'yicha qarzlari	690	6721
			7. Mehnatga haq to'lash bo'yicha qarzlari	720	5007
			8. Qisqa muddatli kredit va qarzlari	730-740	35593
			9. Boshqa joriy majburiyatlar	—	25039
Jami to'lash uchun mablag'lar	-	337089	Jami to'lov qarzlari	-	163147
Qarz to'lov majburiyatlarning ko'pligi	-	-	To'lov qarzlariidan to'lov mablag'larining ko'pligi (ortiqchaliligi)	-	173942
Balans	-	337089	Balans	-	337089

Manba: Korxona ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

13-Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, biz tahlil qilayotgan «Chust paxta tozalash» AJ joriy davrda to'lov qobiliyatiga ega hisoblanadi. Ya'ni, korxonaning jami to'lov mablag'lari 337089 ming so'm bo'lgani holda, jami to'lov qarzlari 163147 ming so'mni tashkil qilgan. Bundan ko'rinadiki, korxonada to'lov qarzlarga nisbatan to'lov mablag'lari 173942 ming so'mga ko'p bo'lgan. Bu esa korxonaning mutlaq to'lov qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Bundan tashqari to'lov mablag'lari tarkibiga e'tibor qiladigan bo'lsak, uning asosini tayyor mahsulotlar (167464 ming so'm) hamda debitorlik qarzlari (148125 ming so'm) tashkil qilmokda. Bu shundan dalolat beradiki, korxona ayni vaqtda tez to'lov qobiliyatiga ega emas ekan. To'lov qarzlarning asosini esa mol etkazib beruvchilardan bo'lgan qarzlardan hamda boshqa shu kabi majburiyatlar tashkil qilmoqda. Bu esa ushbu qarzlarni qisqa muddatlarda to'lab berish lozimligini bildiradi. Korxona ma'muriyati to'lov qobiliyatini yaxshilash uchun mavjud tayyor mahsulotlarini sotish choralarini ko'rishi hamda debitorlik qarzlarni undirib olish choralarini ko'rishi lozim bo'ladi. Aks holda, korxonaning to'lov qobiliyati bundanda yomonlashishi mumkin.

Korxonaning to'lov layoqatini baholashda odatda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- mutlaq to'lov layoqati koeffitsienti;
- oraliq to'lov layoqati koeffitsienti;
- joriy to'lov layoqati koeffitsienti.

Mutlaq to'lov layoqati ko'rsatkichi korxonaning joriy aktivlarida harakatchan aktivlarning to'lov majburiyatlarini qoplashiga etarliligi yoki etishmasligini; oraliq to'lov layoqati ko'rsatkichi joriy aktivlarda harakatchan va tez pulga aylanadigan aktivlarni to'lov majburiyatlarini qoplashga etarliligi yoki etishmasligini; joriy to'lov layoqati ko'rsatkichi esa joriy aktivlarda barcha aylanma aktivlarning to'lov majburiyatlarini to'lashga etarliligi yoki etishmasligini aniklaydi.

Korxonaning to'lov layoqatiga baho berishda muqobilik variantlarini ham qo'llash lozim bo'ladi. Yangi ochilgan va hali faoliyat boshlamagan

korxonalarga kredit berish yuzasidan qaror qabul qilishda, uning biznes reja ko'rsatkichlari va u bo'yicha aniklangan to'lovga qodirlikning ehtimolligiga, korxonaga maqsadli, markazlashgan kredit resurslarining tushirilishiga, texnik loyihalar asosida kredit ajratilishi va hokazolarga ahamiyat berilishi muhimdir.

Korxonaning mavjud pul mablag'lari doim to'lov majburiyatlarini qaytarishga tayyor bo'lgan manba bo'lganligi uchun hamda qimmatli qog'ozlar ham shu maqsadga ishlatilishi mumkinligi hisobga olinib, to'lov qobiliyatini belgilovchi koeffitsient hisoblaniladi.

Shuningdek, turli aylanma mablag'larning pul shakllariga o'tish muddati har xilligini e'tiborga olinganda, tayyor mahsulot zaxiralari tugallanmagan ishlab chiqarish xarajatlar va yarim fabrikatlarning pulga aylantirish tezligini o'rganish zurur.

Bundan tashqari to'lov qobiliyatining o'zgarishida debitorlik qarzlarning pulga aylanish tezligi, bankdagi to'lov hujjatlarining o'z vaqtida rasmiylashtirilishi va ularning tez harakat qilishiga bog'liqdir.

Agarda debitor mablag'larni qarz majburiyatlarini uzishga yo'naltirilsa, oraliq to'lov qarzlarni qoplashlik koeffitsienti ko'rsatkichi hisoblanadi.

Demak, korxona qisqa muddatli to'lov majburiyatlarini qoplashga o'zining barcha aylanma mablag'larini, ya'ni, zaxiralar, pul mablag'lari, hisob-kitoblar va boshqa aktivlarini jalb etishi lozim bo'ladi.

3.2. Sanoat tarmoqlari barqarorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari

Islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida milliy iqtisodiyotlarning o'zaro bog'liqligini kuchayishi, jahon bozorlarida raqobat va moliyaviy-iqtisodiy beqarorlikning ortishi, mamlakatlarning barqarorliklari o'stirish hisobiga barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash yo'llarini topishga undaydi.

Barqarorlikning yuqori darajasi mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshiradi, aholining turmush darajasi o'sadi va sifatining yaxshilanishini ta'minlaydi.

Iqtisodiyotning tarkibi, infratuzilmasi, boshqaruvi, geoiqtisodiy holati, milliy qiymatliklari hamda tarixidagi tafovutlar barchasi u yoki bu darajada mamlakat va uning korxonalar barqarorligiga ta'sir qiladi.

O'zbekistonda bozor islohotlarini amalga oshirishning barcha bosqichlarida ichki va tashqi barqarorlikni oshirish tarkibiy o'zgartirishlarning ustuvor vazifasi edi. Jaxon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida ushbu masalani hal etishning dolzarbligi yanada ortdi va u iqtisodiyotni erkinlashtirish hamda modernizatsiyalashning davomiy strategik yo'nalishi sifatida qaralmoqda.

Mamlakat barqarorligining muhim ko'rsatkichlaridan biri – barqaror iqtisodiy o'sish va makroiqtisodiy balanslashuvning ta'minlanishidir. Bizning mamlakatimizni global inqirozning to'g'ridan-to'g'ri ta'siridan himoya qilgan makroiqtisodiy muvozanatlashuvining asosiy omillari qatoriga 2005 yildan boshlab kuzatilayotgan byudjet profitsitining ta'minlanishi, oltin-valyuta rasmiy zaxiralarining yuqoriligi va davlatning tashqi qarzlarining past darajasi, barqaror bank tizimi va xalqaro moliya bozorlaridagi ehtiyotkorona aloqalar kabilarni kiritishimiz mumkin.

Inqirozga qarshi choralar dasturi doirasida milliy iqtisodiyotni barqarorligini oshirish bo'yicha tizimli tadbirlar belgilangan bo'lib, unda dastlab real sektordagi tovar va mahsulotlarni eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash, ularni tashqi bozorlardagi barqarorligini ta'minlash, qat'iy tejamkorlikni qo'llash, mahsulot tonnarxi va xarajatlarini pasaytirishni rag'batlantirish, shu jumladan, energiya tejamkorligini samarali tizimini qo'llash va energiya sig'imini qisqartirish bo'yicha choralar, ichki bozorda yalpi talabni rag'batlantirish va boshqalar belgilangan edi.

Real sektorda yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarish, barqaror tarmoqlarni rivojlantirish maqsadida xom ashyoni chuqur qayta ishlovchi tarmoqlar ulushini oshirishga qaratilgan iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar O'zbekiston korxonalarining tashqi bozordagi barqaror holatini ta'minlaydi.

O'zbekiston iqtisodiyotini uzoq muddatli rivojlanishining maqsadi va ustuvor yo'nalishlari jaxonning o'rtacha rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirish masalasi bilan bog'liq bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan belgilangan iqtisodiy siyosat strategiyasiga mos keladi. O'zbekiston iqtisodiyotini uzoq muddatli istiqbolda barqarorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarga kuchlarni va resurslarni qaratish lozim:

- iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiy o'sishning innovatsion omillarini oshirish, YaIMda moddiy va energiya sig'imini 2 barobar pasaytirish hisobiga mamlakat iqtisodiyotini sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishi orqali iqtisodiy o'sishning barqaror yuqori darajasini ta'minlash (8%);

- modernizatsiyalashning birinchi navbatdagi ob'ekti bo'lib innovatsion mahsulotga bo'lgan talabni ta'minlashga qodir tarkiblar, davlat ta'lim standartlariga rioya qilish, innovatsiya infratuzilmasi rivojlanishi uchun zarur bo'lgan qulay investitsion muhit va boshqa barqaror iqtisodiy o'sish elementlari bo'lishi lozim;

- o'ta yangi mahsulot turlari va yuqori texnologiyalarni ishlab chiqishni o'zlashtirish asosida tashqi bozorda mahalliy tovarlarning barqarorligini oshirish; sanoat ishlab chiqarishi, biotexnologiya, informatika va nanatexnologiyadagi yangi kashfiyotlarni qo'llashga asoslangan hamda milliy iqtisodiyotning ko'pgina tarmoqlari va sohalarida katta salohiyatga ega bo'lgan energiya va suv tejaydigan texnologiyani joriy etish;

- milliy iqtisodiyotni jahon moliyaviy-iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvini chuqurlashtirish, uni tashqi iqtisodiy bozor kon'yukturasiga bog'liqligini pasaytirish uchun tashqi bozorda barqaror tayyor mahsulotlar ulushini oshirish hisobiga eksport tarkibini diversifikatsiyalash;

- mamlakatning yoqilg'i-energetik balansini mustahkamlash va takomillashtirish, chunki iqtisodiyotni energiya ta'minotida tabiiy gazning ulushi me'yordan ancha yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgani uchun istiqbolli

energiya tejovchi texnologiyalarni faol ishlab chiqish va xalqaro ayirboshlash, energiya muqobil manbalaridan keng foydalanish zarur¹⁴.

Mamlakat miqyosida barqarorlikni aniqlashda asosiy e'tibor yaratilgan makroiqtisodiy muhitga (inflyasiyaning belgilangan me'yori, soliq og'irligi, kredit resurslarini olish imkoniyati, milliy valyuta kursining dinamikasini bilish va uning eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar manfaatlariga mos kelishi), davlat institutlarining sifati, infratuzilmaning rivojlanish darajasi, inson kapitali va ta'lim tizimining sifati, tadbirkorlik muhiti, tovar, moliya va mehnat bozorlarining rivojlanishiga qaratiladi.

Qulay makroiqtisodiy muhit bilan mahsulotni barqarorligi o'rtasida barqaror o'zaro bog'liqlikning mavjudligi zamonaviy iqtisodiy nazariyani asosiy qoidalariga mos keladi va ko'p sonli amaliy tadqiqotlar tomonidan isbotlangan. Masalan, inflyasiyaning yuqori darajasi iqtisodiyotni investitsiyalashning mavjud manbalarini so'ndiradi, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash sur'atlarini ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan holda cheklaydi, ishlab chiqaruvchilar xarajatlarini ko'paytiradi va baho barqarorligini pasaytiradi. Tovarlarining barqarorligiga yuqori byudjet defitsiti va soliq yuki, valyuta kursining beqarorligi, ishlab chiqarishning yuqori material sig'imkorligi va iqtisodiy o'sishning kapital sig'imkorligi darajasi ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonning barqarorligining ustunligi infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, unda temir yo'l tizimining rivojlanganligi asosiy o'rin tutsa (ming kvadrat kilometrga 9,5 kilometr bo'lib, etalon-davlatlarda o'rtacha ming kvadrat kilometrga 9,3 kilometr ko'rsatkich to'g'ri keladi), yana bir ustun jihati aholini boshlang'ich va o'rta ta'lim bilan qamrab olish darajasi jahonda yuqori ko'rsatkichlardan biri xisoblanadi. "Global Innovation Index and Report 2008-2009" ma'lumoti bo'yicha aholini ta'lim bilan qamrab olish bo'yicha

¹⁴ Strategiya dalneyshogo razvisheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Forum ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 30-31.

O'zbekiston 26 o'rinda bo'lib, Xitoy, Chexiya, Ispaniya, Ukraina, va Turkiyadan oldingi o'rinni egallaydi¹⁵.

14-jadval

O'zbekistonda raqobat afzalligiga ega bo'lgan sanoat tarmoqlari

Guruhlar	Iqtisodiyot sektorlari	Iqtisodiyot tarmoqlari	Raqobat afzalliklari
Kuchli raqobat mavqeiga ega bo'lgan tarmoqlar	Xom ashyo va qazib chiqarish	Rangli metallurgiya, paxtani qayta ishlash, neft-gaz, og'ir sanoat	Yuqori barqarorlik afzalliklariga ega
Nisbiy barqarorlik mavqeiga ega bo'lgan tarmoqlar	Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish	Mashinasozlik, avtomobilsozlik, engil, kimyo, oziq-ovqat	Nisbiy past barqarorlik afzalliklariga ega
Potensial barqarorlik mavqeiga ega tarmoqlar	Yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish	Mikroelektronika-axborot kompleksi, farmatsevtika, mikrobiologiya	Potensial rivojlangan barqarorlik afzalliklariga ega

Iqtisodiyot barqarorligi barcha bo'g'inlari (makrodarajada) bir-biri bilan bog'liq. Ulardan birining rivojlanmaganligi boshqalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, innovatsion salohiyatni yuqori texnologiyalarni foydalanishga moslashtiruvchi yaxshi rivojlanmagan oliy ta'lim tizimisiz va hamda ishlanma va tadqiqotlarni moliyalashtiruvchi samarali amal qiluvchi moliya tizimisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Adolatli raqobat shart-sharoitlarining mavjud emasligi va rivojlanmagan tovarlar bozori innovatsion mahsulotga bo'lgan barqaror talabni va ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini oshirishga

¹⁵ Strategiya dalneyshogo razvisheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Forumu ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 30-31.

ragʻbatlarni taʼminlamaydi hamda milliy innovatsion tizimlar va infratuzilmalarini, ilmiy-texnik ishlanmalarining kommersiatsiyalaShuvining rivojlanmaganligi ularni pirovard istemolchiga etib borishiga imkon bermaydi.

Qayta ishlash tarmoqlarida birinchi kategoriyali kuchli barqaror guruhga sanoatning quyidagi xom-ashyo va qazib chiqarish sektorlari kiradi (14-jadval): neft-gaz, rangli metallurgiya, paxtani qayta ishlash sanoati. Ushbu tarmoqlar hissasiga mamlakat sanoat eksportining 70 foizdan ortigʻi toʻgʻri keladi. Tashqi bozorda tarmoqni barqarorligini aks ettiruvchi koʻrsatkich hisoblangan umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmida eksport mahsulotlari ulushi oʻsish tendensiyasiga ega: rangli metallurgiyada 72 dan 85 foizga, qora metallurgiyada 28,2 dan 55 foizga, neftgazda 20,1 dan 47 foizga, paxta tozalashda 87 dan 90 foizga oʻsgan. Ushbu tarmoqlarning barqarorlik indikatori boshqa ishlab chiqarish turlariga nisbatan ancha Yuqori hisoblanadi.

Ikkinchi guruh barqarorlik salohiyatiga ega boʻlgan istemol tovarlari ishlab chiqarishga yoʻnaltirilgan tarmoqlarga quyidagilar kiradi: engil sanoatning qayta ishlash tarmoqchalari, oziq-ovqat sanoati, avtomobilsozlik. Mahalliy istemol tovarlari barqarorligi indeksi xom ashyo ishlab chiqarishdagi shakllangan barqarorlik koʻrsatkichiga nisbatan birmuncha past. Umumiy ishlab chiqarish xajmida eksport mahsulotlarini engil sanoatdagi ulushi 35 foiz, mashinasozlikda 25,5 foiz, oziq-ovqat sanoatida 5 foiz. Ushbu tarmoqlarning tashqi bozordagi barqarorligi sanoatning oʻrtacha darajasidan taxminan 20-25 foiz past hisoblanadi¹⁶.

Umuman olganda sanoat tarmoqlarining barqarorligini pastligi muammosi saqlanib qolmoqda. Qayta ishlash sektori tarmoqlaridagi asosiy mahsulotlarini ishlab chiqarishni ichki xarajatlari jaxondagi oʻrtacha narx darajasiga yaqinlashib qolgan holda, baʼzi mahsulotlar turlari boʻyicha oʻrtacha jaxon baxosiga nisbatan yuqori. Ushbu tendensiya moddiy texnika va energetika xarajatlari ulushini yuqori darajada saqlanib qolayotganligi bilan belgilanadi.

¹⁶ Strategiya dalneyshego povыsheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Forumu ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 30-31.

Sanoatda innovatsiyalarni rivojlantirishda foydalanilmagan quyidagi imkoniyatlar mavjud: sotilgan sanoat mahsulotining umumiy hajmida innovatsion mahsulot ulushi 2,8 foizni tashkil etadi.

Sanoat ishlab chiqarishini umumiy hajmida yuqori texnologik mahsulot ishlab chiqarish ulushi 2011 yilda 10,8 foizni tashkil etdi. Bu esa sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarga nisbatan past xisoblanadi (30-35 foizdan kam emas)¹⁷.

Yuqori texnologik sektorning rivojlanishida radiosanoat, hisoblash texnikasi sanoati, tibbiy, fiziologiya va biologiya asboblari, optik va optik-mexanik asboblari va apparaturalar, texnologik jarayonlarni nazorat qilish va tartibga solish asboblari, fizikaviy, mikrobiologiya sanoati, kimyoviy tola va iplar tadqiqoti uchun asboblari ishlab chiqarishning pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ushbu holat sanoatning umumiy barqarorlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda mamlakat sanoati etakchi o'rin tutadi. Shuning uchun mamlakat sanoatning barqarorligini oshirish va barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- texnologik jarayonlarni takomillashtirish hamda hom ashyo, material va energiya resurslari sarf me'yorini 10-15% ga tushirish hisobiga tannarxni pasaytirish va ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish, 2015 yilga borib sanoatda sarflanadigan energiya ulushini kamida 30% kamaytirish¹⁸;

- ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini va sanoat bo'yicha yiliga mehnat unumdorligini 6-7% ga oshirish, foydalanish va noishlab chiqarish xarajatlarni qisqartirish, xodimlar sonini optimallashtirish;

- sanoat tarmog'ida faoliyat ko'rsatayotgan yirik korxonalardagi ma'naviy va jismoniy jihatdan eskirgan ishlab chiqarish vositalarini yangilashni

¹⁷O'sha manba: S. 30.

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990–2010 yillar) asosiy tendensiya va ko'rsatkichlari hamda 2011–2015 yillarga mo'ljallangan prognozlari: statistik to'plam. –T.: "O'zbekiston", 2011. 126-b.

jadallashtirish, ishlab chiqarish quvvatlarini yanada modernizatsiyalash hamda korxonalarda jahon andozasi talablari darajasida muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan zamonaviy texnologiyalarni jadal joriy etish;

- ishlab chiqarishni samarali diversifikatsiyalashuvi va an'anaviy tarmoqlar eksportini (neft-gaz sanoati, rangli metallurgiya, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, shu jumladan paxtani) ta'minlovchi xom-ashyo resurslarini qayta ishlashni chuqurlashtirish yo'nalishlariga innovatsiyani qo'llash;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlar ishtirokida fan sig'imkorligi yuqori bo'lgan, yuqori texnologik loyihalar doirasida innovatsiyalarni moliyalashtirish Fondini yaratish;

- yirik korxonalarga investitsiyalarni jalb qilish va yuqori texnologik mahsulot eksportini qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali xalqaro innovatsion xamkorlikka jalb qilish mexanizmlarini yaratish;

- mahalliy mahsulotlar sotish bozorlarini o'rganish va ularning mos bozor segmentlaridagi o'rnini aniqlash yo'nalishida marketing tadqiqotlarini amalga oshirish;

- bozor "signallari"ni doimiy mavjud masshtabi va turli xil tovar va xizmatlarga istiqboldagi talabi, ularning texnik, iqtisodiy va ekspluatatsion darajasiga talablar monitoringini (ichki va tashqi) tashkil etish;

- texnologiyalar transferti sohasida xalqaro hamkorlikning huquqiy mexanizmlarini yaratish;

- yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish uchun bojxona qonunchiligini va ma'murchiligini takomillashtirish;

- korxonalar moliyaviy faoliyati samaradorligini oshirish: sanoat tarmoqlari korxonalari tarkibining moliyaviy menedjer va boshqaruvchilari tayyorlash darajalarini oshirish¹⁹.

¹⁹ Strategiya dalneyshego povysheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Forumu ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 30-31.

Mamlaktimiz iqtisodiyotining barqarorligini oshirmasdan, barqaror iqtisodiyot, pirovard natijada esa barqaror mamlakatni barpo etmasdan turib, o'rta muddatli istiqbolda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga olib chiqishdek strategik vazifani amalga oshirish mumkin emasligi prezidentimiz tomonidan ta'kidlab o'tildi.

Mamlakat iqtisodiyotini izchil ravishda isloh qilish, tarkibiy jihatdan o'zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi korxona va ishlab chiqarish tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash, faoliyat ko'rsatayotgan quvvatlarni modernizatsiya qilish va texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish orqaligina ta'minlanishi mumkinligini ilg'or davlatlar tajribasi ko'rsatib turganligi prezidentimiz ma'ruzasida alohida qayd etildi.

“Respublika sanoatini barqaror, jadal va mutanosib ravishda rivojlantirish, asosiy sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilishga va eksport salohiyatini o'stirishga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, sanoat tarmoqlari, komplekslari va korxonalarini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni texnik va texnologik yangilash asosida ularning samaradorligi hamda barqarorligini yanada oshirish maqsadida” qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.12.2010 y. № PQ-1442 sonli «2011-2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishari to'g'risida» gi qarori bilan tasdiqlangan dasturni amalga oshirilishi iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini takomillashtirishda yangi bosqich bo'ladi.

Korxonalar ko'p turdagi iqtisodiy aloqalarni, jumladan, xomashyo va materiallar sotib olish, tayyor mahsulotlarni sotish bilan bog'liq bo'lgan hisob-kitoblarni bajaradi. Shuningdek, davlat byudjeti, moliya, bank, sug'urta va kreditorlar bilan munosabatda bo'linadi. Ularga hisob berishni belgilangan muddatda amalga oshirish, moliyaviy tartib intizomiga rioya qilish katta ahamiyatga ega. To'lov qobiliyati deyilganda, xo'jalikning muddati kelgan to'lov majburiyatlarni bajarish uchun zurrur bo'lgan mablag'larning etarli yoki kamchiligini aniqlash tuShuniladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning

to'lov qobiliyatiga ega bo'lishi muhim va bu uning o'z vaqtida zarur bo'lgan qarzlarni qaytarish imkoniyatlarini belgilaydi. Korxona balansi ma'lumotlarga asoslanib, to'lov qobiliyatining qay ahvoldaligi hisoblanadi. Buning uchun, korxonaning to'lash uchun zarur bo'lgan mablag'lari bilan qarz majburiyatlarini solishtirish mumkin. Korxonaning raqobat strategiyasi - bu biznesga yondoshuv va mijozlarni jalb qilishga qaratilgan tashabbuslar, korxonaning bozordagi pozitsiyani mustaxkamlash uchun olib boradigan kurashidan iborat. Bozordagi raqobatni urushga o'xshatish mumkin. Bu urushda raqiblar yarador bo'lishi, zarar ko'rish mumkin. Bunda faqat eng yaxshi strategiya g'alaba qozonadi. Korxonaning raqobat strategiyasi xujumkorlik va mudofaa xarakatlarini, qisqa muddatli taktik va uzoq muddatli xarakatlarni o'z ichiga oladi. Rakiblar firma yaratgan ustunlikka karshi jiddiy karshi xujum boshlashlari bilan uning emirilishi boshlanadi. Egallangan mavkeini saklab kolish uchun firma ikkinchi strategik xujumni amalga oshirishi kerak.

Xulosa va takliflar

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni rivojlantirishning asosini korxonalar barqarorligini oshirish tashkil etadi. Shunday ekan, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotni liberallashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishni va eksportni rivojlantirish, mavjud zahiralardan tejamkorlik bilan foydalanish asosida sifatli va arzon va raqobatga bardosh bera oladigan xalq iste'mol tovarlari ishlab chiqarish, shuningdek, xalq turmush farovonligini oshirish bugungi kunning dozarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanmoqda.

Iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida korxonalarni iqtisodiy salohiyatini oshirish, ya'ni texnik jihatdan qayta jihozlash va modernizatsiyalash, ishlab chiqarish tizimlarini bunyod etishga o'ta muhim masala sifatida qarash zarurligi davr talabidir. Raqobat bozor iqtisodiyotining va umuman tovar xo'jaligining eng muxim belgisi, rivojlantirish usuli hisoblanadi. Raqobatning iqtisodiy mazmunini tuShunib olish, unga turli tomondan yondoshishni talab qiladi. Mustaqil tovar ishlab chiqaruvchilar (korxonalar) o'rtasidagi raqobat, tovarlarni qulay sharoitda ishlab chiqarish va yaxshi foyda keltiradigan narxda sotish, umuman iqtisodiyotda o'z mavqeini mustahkamlash uchun kurashdan iborat. Bunda ular kerakli ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo va materiallar sotib olish, ishchi kuchini yollash uchun ham kurashadilar. Ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat oxir-oqibatda iste'molchilar uchun kurashdir.

Bugungi kunda ko'plab rivojlangan va jahon iqtisodiyotida etakchi o'rin tutadigan mamlakatlar tajribasi Shuni so'zsiz isbotlab bermoqdaki, barqarorlikka erishish va dunyo bozorlariga chiqish, birinchi navbatda iqtisodiyotni izchil isloh etish, tarkibiy jihatdan o'zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, Yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi korxona va ishlab chiqarish tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash, faoliyat ko'rsatayotgan

quvvatlarni modernizatsiya qilish va texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish hisobidan amalga oshirilishi mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, korxona barqarorligini oshirish yo‘llarini har tomonlama o‘rganish va ilmiy yondashish bugungi kunning talablaridan biridir. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida ishlab chiqarishni rivojlantirish bilan bir qatorda korxona barqarorligini oshirish to‘g‘risida quyidagi fikrlarni yuritishimiz mumkin.

1. Ishlab chiqarish faoliyatini rivojlanib borishi natijasida mamlakat tayanchi bo‘lgan mulkdorlar sinfini shakllantirish vazifasini bevosita hal qilishga erishish, Shu bilan bir qatorda mulkdorlar sinfi kelajakda O‘zbekiston iqtisodiyotini izchil rivojlantirishning eng muhim omili, jamiyatda ijtimoiy va siyosiy barqarorligining kafolati, mamlakatni taraqqiyot yo‘lidan olg‘a etaklaydigan faol harakatlanuvchi kuchi sifatida amal qilishini taminlash lozim bo‘ladi.

2. Mamlakatda amalga oshirilayotgan tub iqtisodiy islohatlarning asosiy negizida bo‘lgan ishlab chiqarish korxonalarining shakllanishi va rivojlanib borishi ma‘naviy hayotimiz tarixida mavjud bo‘lgan yuksak axloqiylik g‘oyalarga tayanganligidan dalolat beradi va shunga muvofiq faollashib borishiga keng imkoniyatlar yaratilishi kerak bo‘ladi.

3. Bugungi kunda kuplab korxonalardan biri «Chust paxta tozalash» AJning bozor muhitini o‘zgaruvchanlik xususiyatiga moslashib, mavjud aqliy, moddiy, moliyaviy, tashkiliy yo‘nalishlardagi imkoniyatlarni faoliyat jarayonida to‘liq ro‘yobga chiqishidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, bozorda yangi mineral suv mahsulotlari assortimentini yanada ko‘paytirish zamon talablaridan biridir.

4. Korxona barqarorligi shunchaki bir tushuncha emas, balki, ayni paytda iqtisodiy munosabatlar rivojlanib borishida iqtisodiy atama sifatida namoyon bo‘ladi va iqtisodiyotni rivojlantirishda real iqtisodiy voqelikni ifoda etadi. Korxonalarining barcha imkoniyatlarini to‘liq namoyon etib, ushbu faoliyatda harakatlantiruvchi dastak vazifasini bajaradi.

5. Korxona barqarorligi iqtisodiy erkinlik, siyosiy barqarorlik, huquqiy asoslangan, institutsional ta'minlangan sharoitda yuzaga keladi. Shu omillar asosida bozorda marketing faoliyatini yuritish natijasida korxona iqtisodiyotining nafillik darajasiga erishish xamda talab va taklifni to'la – to'kis o'rganishga qaratilgan barcha imkoniyatlarni ishga solish kerak bo'ladi.

6. Korxona barqarorligini oshirishda korxona iqtisodiy faoliyatining foydali me'yorlari va ularga mos keladigan iqtisodiy holatlari asosiy mezon sifatida qaralishi zarur.

7. Korxona barqarorligi ko'p omillar ta'sirida yuzaga kelishi bois, korxona iqtisodiy faoliyatini tavsiflovchi asosiy natijaviy ko'rsatkichlarining o'zgaruvchan ko'rsatkichlariga bog'liklik qonuniyatlarini ekonometrik tahlil qilish asosida aniqlash mumkin bo'ladi.

Yuqoridagi bayon qilingan fikr-mulohazalardan kelib chiqib «Chust paxta tozalash» AJda barqarorlikni oshirish uchun quyidagi takliflarni tavsiya etaman:

1. «Chust paxta tozalash» AJda eksport yo'llarini qidirishi lozim. Korxona o'z mahsulotini faqat O'zbekiston bozorida emas, tashqi bozorlarga chiqish uchun savdo sheriklarini axtarishi, mahsulotini chetga reklama qilish yo'llarini qidirishi lozim.

2. «Chust paxta tozalash» AJda yangi investorlarni izlab topish, investorlarni korxona axbrot tizimi bilan ta'minlash, investitsiya bo'yicha hujjatlarni tayyorlash va boshqalarni amalga oshirish lozim.

3. «Chust paxta tozalash» AJda rejalashtirishni takomillishtirish lozim.

4. «Chust paxta tozalash» AJda axborot ta'minotini yaxshi yo'lga qo'yish lozim.

Foydanilgan adabiyotlar ruyxati

I. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2010.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Raqobat to‘g‘risida»gi Qonuni //«Xalq so‘zi» gazetasi. 7 yanvar 2012 yil
3. O‘zbekiston Respublikasining «Xususiy korxonalar to‘g‘risida»gi Qonuni. Qonun va qarorlar. -T.: O‘zbekiston, 2011.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni 1996 yil 26 aprel // Tadbirkorlikka oid qonun hujjatlari to‘plami. 1 tom. - T.: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2011.
5. O‘zbekiston Respublikasining «Mas’uliyati cheklangan va qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida»gi Qonuni 2001 yil 6 dekabr // Tadbirkorlikka oid qonun hujjatlari to‘plami. 1 tom. - T.: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2011.

II. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va qarorlari,

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi sanoatni 2011-2015 yillarda rivojlantirish Dasturi to‘g‘risida»gi 2010 yil 15 dekabrda PQ-1442-sonli Qarori;
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni o‘zlashtirish va ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish bo‘yicha birlamchi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2011 yil 4 oktyabrda PQ-1623-sonli qarori;
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2013 yilga mo‘ljallangan Davlat investitsiya dasturi to‘g‘risida» gi 2012 yil 21 noyabrda PQ-1855–sonli qarori (2013 yil davomida 16 loyihalar bo‘yicha 148 mln.doll. miqdorida investitsiyalar o‘zlashtirilishi kutilmoqda);

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 26 martdagi “Eksport qiluvchi korxonalarni rag‘batlantirishni kuchaytirish va barqaror mahsulotlarni eksportga etkazib berishni kengaytirish borasida qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi №PQ-1731 sonli Qarori;

10. «To‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etilishini rag‘batlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. // Xalq so‘zi, 11 aprel 2012y.

11. “Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashni rag‘batlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.// Xalq so‘zi, 15 mart 2007 y.

12. Prezidentining «Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo‘llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta‘minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida»gi (2010 yil 28 noyabr) 4058-sonli Farmoni

13. «Sanoat tarmoqlari korxonalarining ma‘naviy eskirgan va eyilgan asbob-uskunalarini jadal yangilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 19 apreldagi Qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2012 y., 17-son

14. «Yirik korxonalar va ishlab chiqarishlarda texnologik asbob-uskunalar va texnologiyalarning texnik auditini o‘tkazish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 15 martdagi Qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2011 y., 10-11-son, 103-modda

15. «2012 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2013 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlisining qarori // Xalq so‘zi, 2013 yil 19 yanvar

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 28 noyabrdagi “Sanoatda ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va mahsulot

tannarxini pasaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi №333 sonli Qarori;

III. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

17. I.Karimov. Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. // Xalq so'zi, 2013 yil 19 yanvar.

18. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalashlarga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2012 yil 20 yanvar.

19. Karimov I.A. Demokratik isloxlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish - mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. O'zbekiston, 2011.

20. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2011 yil 8 dekabr.

21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza), "Xalq so'zi", 2010 yil 13 noyabr (№ 220)

22. I. Karimov. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasidagi ma'ruzasi). // Xalq so'zi, 22 yanvar 2011 y.

23. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari / I.A.Karimov. – T: O‘zbekiston, 2009. – 56 b.

24. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so‘zi, 2006 yil 11 fevral.

25. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: O‘zbekiston, 2005, - 92 b.

IV. Asosiy adabiyotlar

26. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2012 yilning asosiy yakunlari va 2013 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish” mavzusidagi ma’ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – T.: “O‘qituvchi” NMIU. - 2013. – 373 bet.

27. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi” mavzusidagi ma’ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot. - 2012. – 282 bet.

28. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrdagi qo‘shma majlisidagi “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” mavzusidagi ma’ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2010. – 280 bet.

29. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir» hamda «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va

xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma’ruzalarini o’rganish bo’yicha O’quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Iqtisodiyot. - 2010. – 340 bet.

30. O’zbekiston Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015-yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasi. // Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь.

31. B.Yu.Xodiev, A.Sh.Bekmurodov va boshqalar. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O’zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo’llari va choralari» nomli asarini o’rganish bo’yicha O’quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Iqtisodiyot. - 2009. – 340 bet.

32. Porter M. Konkurensiya. /Per. s angl. - M.: Izdatelskiy dom "Vilyams", 2002. S. 176.

33. Abdukarimov I.T. va boshqalar. Korxona iqtisodiy salohiyati tahlili. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2010, – 256 b.

34. Vahobov va boshq. Moliyaviy va boshqaruv tahlili: Darslik. – T.: “Sharq”, 2010. – 480 b.

35. Maxmudov E.X., Isoqov M.Yu. Biznes - rejalashtirish. O’quv qo’llanma. –T.: O’zbekiston yozuvchilar uYushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti, 2005, – 160 b.

36. Maxmudov E.X. Korxona iqtisodiyoti. O’quv qo’llanma. –T.: O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti, 2004, – 208 b.

37. Akromov E.A Korxonalarning moliyaviy holati tahlili. – T.: Moliya, 2010, -223 b.

38. Xodiev B.Yu., SHodmonov Sh.Sh., G’afurov U.V. Mamlakatni jadal isloh etish va modernizatsiya qilish – milliy taraqqiyotimizning mantiqiy bosqichi: Ilmiy-ommabop risola. – T.: TDIU, 2010. – 53 b.

39. Yo’ldoshev N.Q. Strategik boshqarish. O’quv qo’llanma. – T.: 2010 yil. 32 –bet.

40. Ergashxujaeva Sh.J. “Marketing” fani (ma’ruza matnlari).-Toshkent: TDIU, 2011, 183 bet.

V. Qo‘shimcha adabiyotlar

41. Strategiya dalneyshego povыsheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Foruma ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 8.

42. Berezin I. Marketingovyy analiz, - M.: “MGU” 2004. 127 – str.

43. The Global Competitiveness Report 2009-2010World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2009. P. 13.

VI. Davriy nashrlar, statistik to‘plamlar va hisobotlar

44. O‘zbekiston iqtisodiyotining barqarorligini oshirish muammolari: nazariya va amaliyot / Mualliflar jamoasi: R.O. Alimov, A.F. Rasulev, A.M. Qodirov va boshqalar // S.S. G‘ulomov tahriri ostida. –T.: Konsauditinform-Nashr, 2006. 26b.

45. Maxmudov E.X., Najimadinov R.D. Samarasiz korxona bozorni tark etishi kerak // Ishonch. 2009 yil 23 oktyabr.

46. Strategiya dalneyshego povыsheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki: materialy IV-go Foruma ekonomistov / otv.red. M.P. Narzikulov. –Tashkent: BaktriaPress, 2012. S. 30-31.

47. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990-2010 yillar) asosiy tendensiya va ko‘rsatkichlari hamda 2011-2015 yillarga mo‘ljallangan prognozlari: statistik to‘plam. – T.: “O‘zbekiston”, 2011.

VII. Internet saytlari

48. www.mineconomy.uz (O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi)

49. www.mehnat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi)

50. www.mf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi)

51. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi)

52. www.ima.uz (O`zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi)
53. www.academy.uz (Fanlar akademiyasi)
54. http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RSluwoo!suklwtong.oo
55. <http://ekonomic.doco.ru/?id=797665467>.